

Brunssum en Schinveld ruziën om een stuk heide

Relaas van een grensconflict [2]

JACQUES RUTTEN

Tot 1800 werd een gedeelte van het op Brunssums territoir gelegen heidegebied gezamenlijk gebruikt door Brunssum en Schinveld. Bij de vaststelling van de gemeentegrenzen in 1800 werd dit gebied in tweeën gedeeld, voor ieder de helft. In 1820 stelt Schinveld die deling ter discussie en eist gebruiksrechten op voor een [veel] groter gebied. Na moeizame besprekingen sluiten beide gemeenten op 10 oktober 1822 een overeenkomst, waarbij het te verdelen gebied omschreven wordt. Die overeenkomst lijkt in het voordeel van Brunssum uit te vallen. Schinveld houdt uitwerking van de overeenkomst tegen, door die te koppelen aan een conflict over Gangeltse weiderechten op Schinvelds gebied. Gangelt zou namelijk ook eisen stellen aangaande het door Schinveld en Brunssum te verdelen terrein, zoals in een eerder artikel reeds werd uitgelegd. Brunssum verzet zich tegen die koppeling en houdt vast aan het bereikte akkoord. De provinciale overheid wil het conflict laten oplossen door scheidsmannen. Dit kan alleen als alle partijen zich vooraf akkoord verklaren met de uitslag. Benoeming van de scheidsmannen wordt door beide partijen aangegrepen om de eigen standpunten door te drukken. Brunssum houdt hardnekkig vast aan de overeenkomst van 1822 en Schinveld wil ervan af. Ook stelt Schinveld steeds meer eisen op basis van veronderstelde vroegere gebruiksrechten.

De jaren 1828 tot 1830

In 1828 moet in het conflict met Gangelt een nieuwe scheidsman voor Schinveld worden benoemd, omdat Lienaerts zich in verband met zijn slechte gezondheid terugtrekt. Schinveld spreekt op 2 september 1828 opnieuw zijn voorkeur uit voor één gezamenlijke scheidsman namens Brunssum en Schinveld.¹

Op 1 december geeft de Arrondissements-commissaris [Arr Com] beide gemeentebesturen opdracht samen een scheidsman te benoemen. De gemeenteraden vergaderen daartoe op 8 december in Brunssum en ze benoemen vrederechter Leonard Willems, burgemeester van Hoensbroek, tot scheidsman. Maar in het benoemingsprotocol be-

paalt artikel 5, waarschijnlijk op aandringen van Brunssum: *'Bij aldien door de scheidsmannen de zaak zoude beslist worden, en bij de gemeenten bestuuren goedgekeurd voor zo veel het ieder der bestuuren betreft, ...'*. Ze maken dus voorbehoud en geven geen volledige volmacht. Afspraak was dat Schinveld de benoemingsakte vóór 10 december zou opsturen aan de Arr Comm. Op 18 december 1828 en op 26 februari 1829 vraagt deze er weer om. Pas daarna wordt ze hem toegestuurd. De Arr Comm laat op 7 maart weten dat artikel 5 niet kan. Beide gemeenten moeten vooraf volledig akkoord gaan met de uitspraak van de scheidsmannen. Er moet dus een nieuwe benoemingsakte komen, die deze keer door de burgemeester van Brunssum moet worden ingezonden, vóór 20 maart.

Op 13 maart bespreekt de gemeenteraad van Brunssum de kwestie en valt weer helemaal terug op de oude standpunten; Brunssum heeft geen geschil met Gangelt, nooit heeft iemand tegenover Brunssum enige aanspraak op die gronden gemaakt. Schinveld heeft een ander geschil met Gangelt over gronden bij de Brommeler molen. Brunssum wil daar niet in betrokken worden.

Een dag later vergadert de raad van Brunssum nogmaals en de benoeming van Willems wordt teniet gedaan.

Brunssum benoemt nu een eigen scheidsman, Jan Willem Goossens, burgemeester van Merkelbeek. Hij mag namens Brunssum het [eventuele] conflict met Gangelt aangaande de gezamenlijke heide oplossen en daarna ook het geschil tussen Brunssum en Schinveld.

Op 23 maart geeft de Arr Comm dit Brunssumse nieuws door aan Schinveld. Hij treedt nu het Brunssumse standpunt bij; er zijn aparte geschillen, die niet samen behandeld moeten worden.

Daarom vraagt hij Schinveld om vóór het einde van de maand een aparte scheidsman te benoemen voor het geschil bij de Brommeler molen, dat alleen Schinveld en Gangelt aangaat.

Op 4 mei 1829 trekt Beckers, de burgemeester van Schinveld, naar Brunssum om te overleggen met zijn collega aldaar. Hij overtuigt, naar eigen zeggen, de waarnemend burgemeester van Brunssum ervan dat Gangelts aanspraken op het gemeenschappelijk gebied een echt gevaar vormen, maar desondanks weigert Brunssum *'om met Schinveld tegen Gangelt op te komen'*.³

Beckers vindt dat er nu een keuze moet worden gemaakt. Brunssum werkt met Schinveld samen, óf Brunssum ziet af van alle rechten op de gemeenschappelijke grond, óf beiden zeggen de overeenkomst van 3 oktober 1822 op. Op deze eis komt geen reactie. De Arr Comm roept op 31 augustus 1829 beide raden op voor een gezamenlijke vergadering, die hijzelf op 7 september te Brunssum

voorzit. Beide gemeentes blijven bij de keuze voor een eigen scheidsman. Wel geeft elke gemeente volledige volmacht aan haar scheidsman. De Arr Comm accepteert deze oplossing. Maar nu komt er bezwaar van Pruisische kant. De regering in Aken laat aan Gedeputeerde Staten weten dat het niet gepast is twee Nederlandse scheidsmannen te stellen tegenover één enkele aan Pruisische kant. Dus verzoekt de Arr Comm Brunssum om alsnog akkoord te gaan met scheidsman Willems. Brunssum vergadert over die vraag op 29 oktober, maar blijft vasthouden aan het eerder ingenomen standpunt. Als Schinveld één scheidsman voor alle problemen wil, dan kan dat door ook te kiezen voor Goossens. Op 9 november pleit de Arr Comm er nogmaals voor om Willems te kiezen. Goossens is wel *'een zeer braaf, eerlijk en oprecht man'* schrijft hij, maar Willems heeft als vrederechter vaak verzoeningen tot stand gebracht en kent ook de wettelijke bepalingen beter. Brunssum blijft onvermurwbaar.⁴

Op 7 januari 1830 brengt de Arr Comm weer verslag uit aan Gedeputeerde Staten. Hij dringt er op aan dat Gedeputeerde Staten in Aken navragen wat de aanspraken van Gangelt precies inhouden. Uit het antwoord van 19 januari blijkt dat de regering in Aken al in oktober 1829 heeft verklaard dat Gangelt geen enkele eis stelt in de gezamenlijke heide van Schinveld en Brunssum. Het geschil betreft alleen de goederen die door de grenscommissie in het protocol van 30 december 1817 beschreven zijn. De aanspraak op de heide bij de Kranenpoel, berustte inderdaad alleen maar op een mondelinge mededeling die burgemeester Claessen van Gangelt in 1820 deed. Brunssum hoeft dus niet in de zaak betrokken te worden. Diezelfde dag bericht de Arr Comm aan Schinveld dat de Schinveldse scheidsman met die van Gangelt kan gaan onderhandelen. Maar Schinveld wenst niet te geloven dat Gangelt zijn pretenties opgeeft en weigert een aparte scheidsman te benoemen voor de kwestie

De Broommelmolen aan de Broommelerberg. Brunssum wilde niet betrokken worden bij het conflict dat de gemeenten Schinveld en Gangelt hadden over de gronden rond deze molen.

Stadsarchief Heerlen, fotocoll. nr. 9575

met Gangelt en een voor het conflict met Brunssum.⁵

In Brunssum blijft de vrees bestaan dat Schinveld het geschil met Gangelt over de gronden bij de Broommeler molen wil oplossen op Brunssums kosten en eist daarom dat dit geschil als eerste wordt opgelost, zonder Brunssum erbij te betrekken. Schinveld concludeert dat iedere gemeente beter voor zich zelf kan opkomen en dat daarvoor het akkoord van 3 oktober 1822 herroepen moet worden.

Bij België

Na deze duidelijke uitspraken over en weer wordt het stil rond de Brunsummerheide. Heel Limburg, uitgezonderd Maastricht, gaat in 1830 deel uitmaken van België. In de nieuwe staat zijn grensproblemen tussen Brunssum en Schinveld geen eerste prioriteit. Maar op 31 maart 1834 brengt de burgemees-

ter van Brunssum de zaak weer onder de aandacht van de provinciale overheid, nu in Hasselt. Aanleiding is dat op 15 maart van dat jaar Schinveld aan pannenfabrikant Jan Feron uit Brunssum toestemming heeft gegeven om tegen vergoeding klei te delven in de gezamenlijke heide, maar wel op een terrein dat in 1822 aan Brunssum was toebedacht. Schinveld is niet genegen de opbrengst met Brunssum te delen. Brunssum brengt de zaak voor het vrederecht. De bestuurders van Schinveld verklaren daar dat ze volkomen gerechtigd zijn het gebied te benutten, en dat inwoners van Schinveld er van ouds klei mogen delven. Bovendien is het geen Brunssums gebied, want de deling van 3 oktober 1822 is nooit van kracht geweest. Vrederechter Schoolmeesters wil laten onderzoeken of deze verpachting binnen het normale gebruiksrecht van Schinveld valt. Hij legt een voorlopige 'geregtelijke inbeslag-neming' op.⁶

Er mag dus geen activiteit meer worden ondernomen op het bewuste terrein, maar Schinveld [en Feron] gaan gewoon door.⁷

Brunssum ziet met lede ogen dat er overal kuilen worden gegraven en dat inkomsten vanwege de kleidelving alleen aan Schinveld ten goede komen. Brunssums burgemeester De Negri vraagt aan de gouverneur te werkstelligen dat er een gezamenlijke verpachting van de kleivoorraden komt. Gedeputeerde Staten geven Arr Comm Van de Weijer die in Valkenburg zetelt, de opdracht met de bestuurders van beide dorpen te bespreken hoe ze het maximale profijt uit de heidegronden kunnen halen. Op 21 januari 1835 is Van de Weijer in Brunssum om de standpunten van beide gemeenteraden over de zaak te horen. Hij constateert dat het een netelige kwestie is.⁸

Een nieuwe deling?

Op 30 mei 1835 stuurt hij een uitgebreid verslag aan Gedeputeerde Staten, waarin hij de zaak samenvat vanaf het begin.⁹

De Arr Comm ziet twee mogelijkheden voor een oplossing; het akkoord van 3 oktober 1822 behouden, dus aansluiten bij het Brunssumse standpunt, of een nieuwe verdeling nastreven, wat Schinveld graag wil. Schinveld verwerpt het akkoord van 1822, omdat het nooit door de hogere overheid is goedgekeurd, niet in de praktijk is nageleefd, en bovendien vanwege de claims van Gangelt. Schinveld is er nog steeds niet van overtuigd dat Gangelt geen claim legt op het omstreden gebied. Op 20 augustus 1835 dient de Arr Comm weer een verslag in bij Gedeputeerde Staten. Hij schrijft dat hij weer met de gemeenteraden urenlang door de heide heeft gelopen om het terrein op te nemen. Dit bezoek heeft hem gesterkt in zijn gevoelens dat het Brunssumse standpunt redelijk is.¹⁰ Al zijn pleidooien om het akkoord van 1822 te behouden hebben echter geen resultaat, vanwege onwil van de kant van Schinveld.¹¹

Een Brunssums aanbod om 20 hectare extra aan Schinveld toe te delen om daarmee het akkoord te redden wordt afgewezen. Ook de Brunssumse bereidheid om te ruilen, zodat het gedeelte waarop Gangelt aanspraak zou maken aan Brunssum komt, vindt geen genade. Schinveld wil een nieuwe verdeling en probeert alvast een gunstige uitgangspositie in te nemen met de stelling dat niet alleen het in 1822 gedeelde gebied, maar in feite de hele Brunsummerheide gemeenschappelijk is.¹²

Als argument wordt daarvoor aangevoerd dat inwoners van Schinveld vroeger waarschijnlijk op het hele heidegebied eigendomsrechten uitoefenden, door er heide te hakken, vee te weiden, klei te delven et cetera. En als dat zo is, dan bestaan deze oude rechten nog steeds.¹³

Natuurlijk wijst Brunssum deze nieuwe eis af. Schinveld stelt gulhartig als compromis voor dat het wil afzien van zijn rechten op de Brunsummerheide, mits het hele gebied dat in 1822 werd gedeeld, met nog een kleine uitbreiding erbij, wordt toegewezen aan Schinveld. De Arr Comm staat, evenals Gedeputeerde Staten, duidelijk aan de Brunssumse kant. Ze vinden dat het akkoord van 1822 door geen van de partijen formeel is opgezegd en dus nog van kracht zou moeten zijn. Gedeputeerde Staten legt dit standpunt in juli 1836 voor aan de minister van Binnenlandse zaken in Brussel en verzoekt daarbij het akkoord alsnog ter goedkeuring aan de koning voor te leggen.¹⁴

Het ministerie wil hier niet aan meewerken en beschouwt het akkoord als niet meer rechtsgeldig, nu er zoveel tijd is verlopen en nu er nog maar één partij achter staat.

Tegelijkertijd geeft het ministerie opdracht dat de beide gemeenteraden zich zullen uitspreken over hun plannen voor een nieuwe verdeling. Schinveld vergadert op 9 augustus 1836 en bevestigt dat het hele in 1822 gedeelde gebied aan Schinveld moet toekomen. Als Brunssum daar niet op in wil gaan, dan is Schinveld *'content te deelen wat Schinveld en Brunssum van onheuglijke tijden samen beze-*

'Leefomstandigheden' op de Brunsummerheide.

Stadsarchief Heerlen, fotocoll. nr. 2093P

ten en genoten heeft'.¹⁶ Dan moet dus de hele Brunsummerheide worden gedeeld. De Brunssumse reactie komt al op 10 augustus 1836; het voorstel is onbespreekbaar.¹⁷

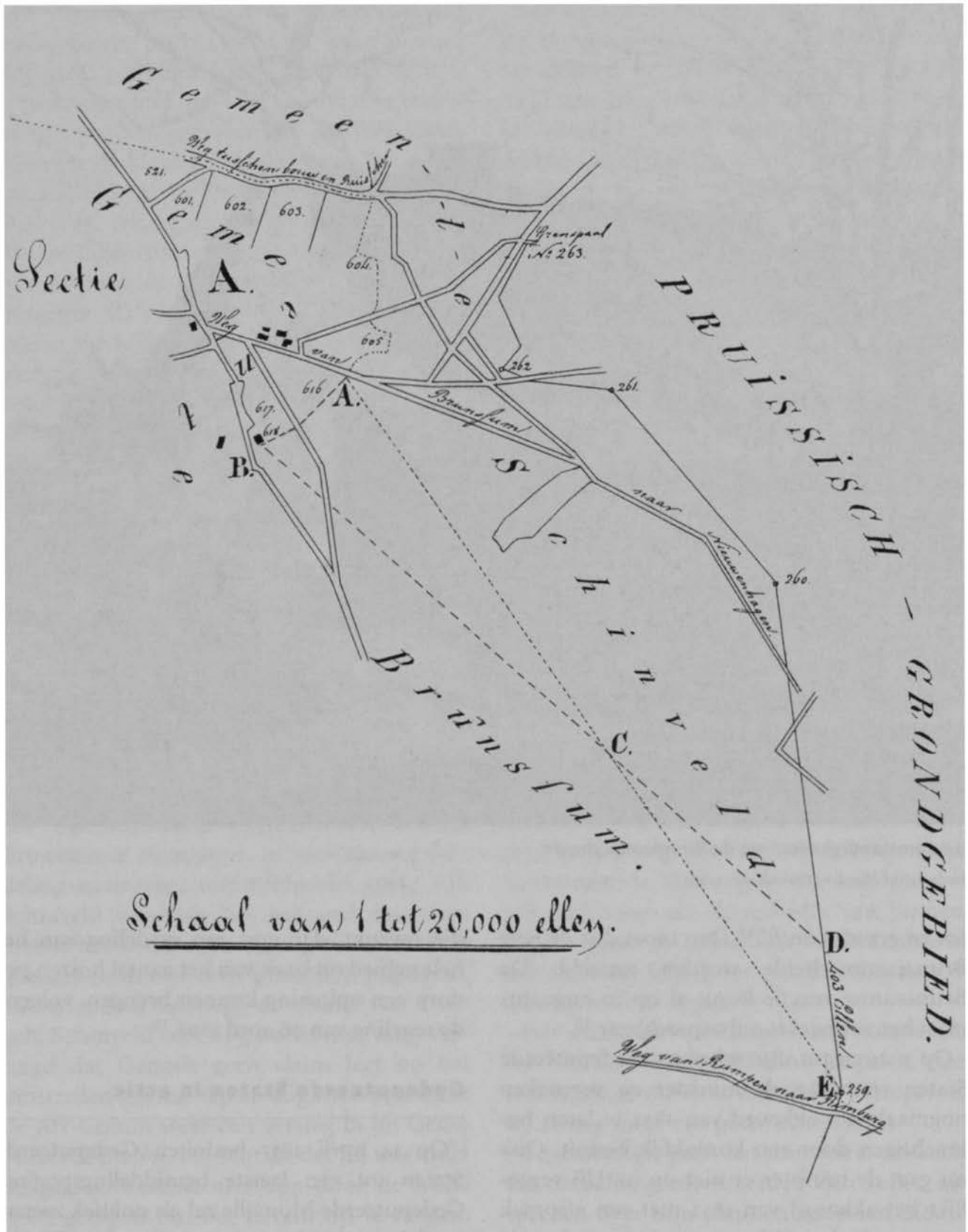
Op 31 augustus 1836 schrijven Gedeputeerde Staten weer aan de minister en verzoeken nogmaals het akkoord van 1822 te laten bekrachtigen door een koninklijk besluit. Ook nu gaat de minister er niet op in. Hij vergelijkt het akkoord van 1822 met een afspraak tussen minderjarigen gemaakt, zonder de voogden erbij te betrekken. Zo'n afspraak is niet bindend voor later. Hij denkt dat de rechter uitkomst zal moeten brengen, maar vraagt de provinciale overheid om eerst nog een laatste verzoeningspoging te wagen. Als

die mislukt, dan zou een verdeling van het hele gebied op basis van het aantal huizen per dorp een oplossing kunnen brengen, volgens de regeling van 26 april 1808.¹⁸

Gedeputeerde Staten in actie

Op 14 april 1837 besluiten Gedeputeerde Staten tot een laatste bemiddelingspoging. Gedeputeerde Monville zal als politiek zwaargewicht een oplossing gaan forceren. De gemeenteraden worden gesommeerd in Brunsum samen te komen op 1 mei.

Op 17 mei schrijft Monville in zijn verslag voor Gedeputeerde Staten, dat ook hij met de gemeenteraden het heidegebied doorlo-

'Figuratieve kaart der grensafscheiding tussen de gemeenten Brunshum en Schinveldt, Hertogdom Limburg'. Hierop wordt de definitieve grensregeling van 1843 aangegeven.

Oude grensafscheiding: ..... Nieuwe grensafscheiding: —————

A, B, C gaat over tot Schinveldt; C, D, E gaat over tot Brunshum; 259 = Brandenburg

Uit: Gemeente Onderbanken, archief Schinveldt, inv. nr. 203.

pen heeft om de situatie te verkennen.¹⁹

Daarna ging hij met het hele gezelschap naar een woning, waar hij alle belangrijke stukken uit het dossier voorlas, onder andere het akkoord van 22 oktober 1822. Vervolgens nodigde hij beide gemeenteraden uit hun aanspraken toe te lichten. Brunssum houdt zich aan het akkoord van 1822, waarbij 206 hectares werden gedeeld. Schinveld herhaalt dat het rechten heeft op de hele Brunssummerheide, die 700 hectares omvat. Monville vindt deze eis overdreven. Hij acht het onwaarschijnlijk dat Schinveldenaren heide en klei gingen halen op anderhalf uur afstand van het dorp. Maar Brunssum kan niet bewijzen dat het echt niet gebeurde. Ook nu wil Schinveld zich bij een eventuele nieuwe deling tevreden stellen met het volledige terrein van 206 hectares dat in 1822 werd gedeeld. Brunssum biedt wederom aan 20 à 30 hectares extra af te staan, als verder het akkoord van 1822 wordt behouden. Monville schetst breedvoerig de problemen en de hoge kosten die een rechtszaak met zich mee zal brengen, maar beide gemeentes geven geen krimp. Monville heeft een duidelijke vijandigheid tussen beide dorpen bespeurd en wil dat er snel wordt ingegrepen. Er hebben al vechtpartijen plaatsgevonden en andere zullen volgen als Schinveldenaren de grens die in 1822 is aangewezen zullen overschrijden. Monville stelt voor dat de gemeentes hun zaak bepleiten voor de rechtbank. Dezelfde dag nog sturen Gedeputeerde Staten een soort noodkreet naar de minister. Als de regering het akkoord van 3 oktober 1822 niet van kracht wil verklaren, dan rest er nog maar één weg namelijk de gemeentes voor de rechtbank laten procederen. Het lijkt op een wanhoopsoffensief van Gedeputeerde Staten. De minister laat op 24 juni 1837 in felle bewoordingen weten dat hij de kwalijke gevolgen van een proces betreurt, maar dat de regering niet het recht heeft een akkoord op te leggen dat 15 jaar geleden is gesloten en waar één van de partijen niet meer achter staat.²⁰

Arbitrage

Gedeputeerde Staten suggereren een laatste mogelijkheid om een proces te vermijden. Beide gemeentes kunnen zich onderwerpen aan arbitrage. Die heeft hetzelfde effect als een vonnis en is minder kostbaar.²¹

Het is het oude idee van scheidsmannen. De partijen moeten als arbiters elk een vrederechter uit een van de omliggende kantons kiezen en vooraf verklaren met de uitslag akkoord te zullen gaan. Ook moeten ze accepteren dat, als de arbiters het niet eens worden, Gedeputeerde Staten een gedeputeerde als derde arbiter zal aanwijzen. Brunssum vindt de zaak te gewichtig om aan de mening van één persoon per gemeente over te laten, maar wil wel akkoord gaan als elke gemeente twee arbiters mag aanwijzen, en als een lid van Gedeputeerde Staten voorzitter zal zijn.²²

Meteen worden vrederechter Ritzen en burgemeester Goossens van Merkelbeek voorgedragen. Schinveld wijst het voorstel voor arbitrage zonder meer af. Alleen een beslissing door een rechtbank blijft over en op 8 november 1837 geven Gedeputeerde Staten aan beide gemeentes toestemming om een rechtszaak voor te bereiden. Brunssum spant een geding aan voor de rechtbank in Tongeren, maar voordat het op gang komt wordt Limburg weer bij Nederland gevoegd. De internationale politiek is opnieuw spelbepalend in dorpse aangelegenheden.

Eindelijk een oplossing

In de nieuwe situatie roept Brunssum nogmaals de provincie te hulp om het probleem op te lossen. Arr Comm Kerens, die ook tussen 1821 en 1830 zoveel bemoeienissen met de zaak heeft gehad, probeert in september 1840 tevergeefs een overeenkomst te bereiken.²³ Ook hij stuit op de onwrikbare veeleisendheid van Schinveld.²⁴

Opnieuw wendt men zich tot de rechtbank. Op 24 juni 1841 machtigt de raad van Brunssum de burgemeester om een geding aan te

spannen voor de rechtbank in Maastricht.²⁵

Maar dan dringt bij beide partijen toch door dat zo'n zaak enorm veel kosten met zich brengt, terwijl de uitslag onzeker is. Waarschijnlijk is inmiddels ook de druk van de provincie nog wat opgevoerd. Hoe het ook zij op 10 november 1842 komen beide gemeenteraden die in Schinveld vergaderen tot een akkoord.²⁶

De verdeling gaat uit van de grens die in 1800 is vastgesteld. Wel wordt die grens nu iets verlegd. Het deel van Schinveld krijgt een minder scherpe punt en de afstand van het dorp tot die uiterste punt wordt wat kleiner, maar de oppervlakte blijft voor beide gemeenten dezelfde als voorheen. Het lijkt er op dat men de oude grens iets verandert, om daarmee gezichtsverlies, vooral voor Schinveld, te voorkomen. Als herinnering aan de affaire met Gangelt staat in de delinGedeputeerde Statenakte de clause opgenomen dat beide gemeenten *'solidairlijke verbonden blijven tot de vrijwaring van alle regten en pretentien welke door eene derde gemeente zouden kunnen worden geëischt'*. Deze keer wordt niet vergeten koninklijke goedkeuring te vragen voor het akkoord. Die komt er op 11 april 1843, bij koninklijk besluit nr. 69.

Ook zorgen de bestuurders er nu voor dat er geen enkele twijfel over de grens meer zal bestaan; *'de grenzen in de heide [zullen] door eene gracht of wal van vijftig duim diep en breed beteekend worden'*.

Tot besluit

Van beide kanten zal oprechte zorg voor de dorpsbelangen wel voorop hebben gestaan. De gemene gronden waren immers van groot belang voor de inwoners, met name voor de armere dorpelingen. Maar in het verloop van de strijd zien we ook allerlei ëdorpseï praktijken. Zo schrijft De Negri op 6 juni 1822 aan de Arr Comm een beetje dreigend dat er grote moeilijkheden en ruzies kunnen komen als Schinveld doorgaat met inbreuken op Brunssums gebied.²⁷

Beckers, de schout van Schinveld, klaagt van zijn kant op 23 juli 1822 dat de veldwachter van Brunssum van twee Schinveldenaren, Pieter Joseph Janssen en Leonard van de Wijer, de hak in beslag heeft genomen. De twee hebben hun werktuig bij de schout van Brunssum moeten terugkopen. Ook heeft De Negri, volgens Beckers, gedreigd alle Schinveldenaren die op het omstreden terrein komen *'te laten arrêteeren [...] en met geweld na Brunssum te voeren'*.²⁸

Volgens Beckers kweekt De Negri ook stemming, door te verklaren: *'Indien Schinveld in de heide komt met 100 mannen, komen wij met 200'*. Een aantal Schinveldenaren wilden, toen ze lucht kregen van die verklaring, inderdaad naar de heide trekken om die van Brunssum op te wachten. Verstandig optreden van Schinveldse bestuurders heeft dat, volgens Beckers, kunnen voorkomen. Ook lijkt het er soms op dat de bestuurders elkaar om persoonlijke redenen dwarszitten. Beckers verpacht de jacht op het omstreden gebied om De Negri, die van oudsher de Brunsummerheide als jachtgebied heeft, te dwarsbomen.

De vergunning die Schinveld afgeeft om klei te delven heeft waarschijnlijk ook een persoonlijk tintje. De familie De Negri exploiteert sinds 1828 ook een pannenfabriek, vlak bij de grens met Schinveld. Feron is dus een concurrent.

Dit lijstje zou men kunnen aanvullen. Een langdurig conflict, over een onderwerp waar de bevolking van twee dorpen zich nauw bij betrokken voelt, heeft natuurlijk invloed op de onderlinge verhoudingen. Gedeputeerde Monville vermeldt dat er rond 1836 enkele kloppartijen waren tussen inwoners van beide dorpen. Hij vreest dan voor escalatie.

Volgens sommigen was kort geleden nog een zekere animositeit tussen [sommige] inwoners van beide gemeenten bespeurbaar. Als dat klopt dan zal die ongetwijfeld grotendeels geworteld zijn in de hierboven beschreven strijd om het bezit van een stuk heide. Gelukkig speelde het geschil vooral op het

niveau van de diverse besturen. Op het terrein komt men niet vaak tot echte actie. Het blijft er bij kleine pesterijen en wat dreiging. De emoties in beide dorpen worden aangewakkerd, maar alles blijft beheersbaar. Tenslotte kunnen we stellen dat de tijd het verleden relativeert. Bij de herindeling van 1982 werd het aandeel dat Schinveld zo

moeizaam verworven had, weer afgestaan aan Brunssum. Daarmee verdween de merkwaardige uitstulping van het Schinveldse grondgebied tot op de Brandenburg. De grenswijzigingen van 1800 en van 1843 werden daarmee ongedaan gemaakt. De grens die vóór 1800 de dorpsterritoria markeerde is ook nu weer gemeentegrens.

Noten:

1. Provinciaal Archief [PA] inv. nr. 11449. Dit is een deel van het archief van de Arrondissementscommissaris [Arr Com] van Maastricht. Alle niet nader genoemde correspondentie uit de periode 1828-1830 is daar te vinden.
2. GA Brunssum, inv. nr. 3, raadsverslag Brunssum d.d. 14-3-1829
3. PA, inv. nr. 11449, brief Beckers aan Arr Com, 4 mei 1829.
4. GA Brunssum, inv. nr. 3, verslag raadsvergadering 14 november 1829.
5. PA, inv. nr. 11449, Verslag gemeenteraad Brunssum d.d. 3 februari 1830. Ook de raad van Schinveld was hierbij tegenwoordig.
6. RA Limburg, Nieuw Rechterlijke archieven, inv. nr. 2003.
7. PA, inv. nr. 11302, verslag 30 mei 1835: '*Cependant Schinveld n'a tenu aucun compte de ce jugement, puisqu'il a permis au Sr Feron de continuer à extraire de l'argile.*'
8. PA, inv. nr. 11302, brief 3-3-1835. In deze brief spreekt van de Weyer van '*cette fâcheuse affaire.*'
9. PA, inv. nr. 11302.
10. In zijn verslag van 20-8-1835 schrijft van de Weyer: '*...cette nouvelle étude de la question m'ayant confirmé dans l'opinion que les torts étaient du côté de Schinveld.*'
11. Zelfde verslag: '*... je n'ai rien gagné, et je ne pouvais rien gagner, parce qu'il y avait absence de bonne foi.*'
12. Zelfde verslag van 20-8-1835.
13. Hoe van de Weyer er over denkt blijkt duidelijk uit zijn constatering: '*le conseil de Brunssum a naturellement combattu cette ridicule prétention.*'
14. PA, inv. nr. 11302, brief 6 juli 1836 van Gedeputeerde Staten aan Minister van Binnenlandse Zaken.
15. PA, inv. nr. 11302, brief Ministerie van 22-7-1836 aan Gedeputeerde Staten.
16. PA, inv. nr. 11302, Raadsverslag, als bijlage bij brief d.d. 31-8-1836 van Gedeputeerde Staten aan minister.
17. Raadsverslag als bijlage bij brief Gedeputeerde Staten aan minister.
18. PA, inv. nr. 11302, brief 7 oktober 1836 aan Gedeputeerde Staten.
19. Verslag in PA, inv. nr. 11302.
20. Beide brieven in PA, inv. nr. 11302.
21. PA, inv. nr. 11302, brief 28 juni van Gedeputeerde Staten aan Arr Comm.
22. GA Brunssum, inv. nr. 3, raadsverslag nr. 99/2.
23. GA Brunssum, inv. nr. 3, raadsverslag nr. 120.
24. Raadsverslag 120 van Brunssum vermeldt dat Kerens na de laatste bespreking over de bestuurders van Schinveld zou hebben gezegd: '*uwe handelwijze is gelijk aan die van slechte mensen.*'
25. GA Brunssum, inv. nr. 3, verslag nr. 120.
26. Gemeente Onderbanken, archief Schinveld, inv. nr. 203. Dit bestand bevat de aanvraag voor de koninklijke goedkeuring en die goedkeuring zelf, evenals het bijgaande kaartje met oude en nieuwe grens.
27. '*Mon devoir m'ordonne de vous prévenir Monsieur le Commissaire, que si nous nous voyons exposés à des usurpations continuelles, je suis sûr et persuadé qu'il en vont dériver des querelles, qui pourraient entraîner des malheurs à mes habitants paisibles.*'
28. PA, inv. nr. 11449.
29. GA Brunssum, inv. nr. 3, verslag nr. 61, raadsvergadering d.d. 9-12-1827.

Simultaan maar gescheiden

Wederwaardigheden in en rond de Heerlense Pancratiuskerk in de Staatse tijd [1632-1794]

W. B. J. MUNIER

Willem B.J. Munier is een oude en goede bekende van ons tijdschrift. Deze kerkhistoricus, eertijds als hoogleraar verbonden aan de Universiteit voor Theologie en Pastoraat [UTP] in Heerlen, publiceert regelmatig artikelen met een sterk kerkhistorische inslag. In deze bijdrage onthult hij nieuwe gegevens rond het zogeheten simultaneum, het door de overheid opgelegde 'gelijktijdige' gebruik van het lokale kerkgebouw door zowel de katholieken als de [kleine] protestantse gemeenschap, in Heerlen.

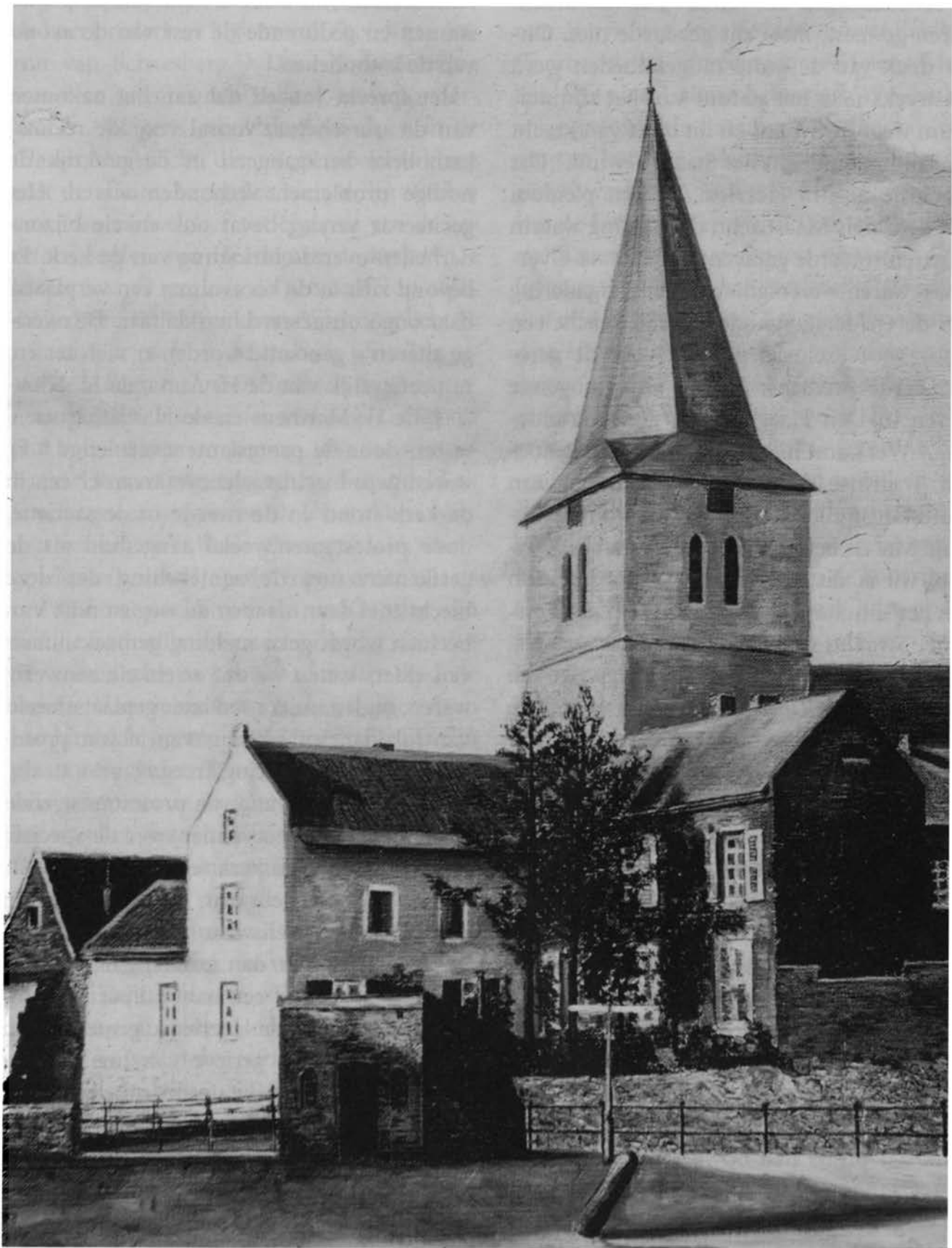
Het is bekend dat de Pancratiuskerk gedurende de Staatse tijd, en zelfs een tijd daarna, onderworpen is geweest aan het statuut van het simultaneum. Ik wijdde een langdurig onderzoek aan dit voor de Nederlandse kerkgeschiedenis uniek instituut.¹ Ik kreeg daarbij voortdurend te maken met vragen naar de manier waarop het simultaneum functioneerde binnen de afzonderlijke kerken. Hoe waren deze kerken ingericht, wie droegen de verantwoordelijkheid voor het onderhoud en op welke manier werd daarvoor gezorgd, welke regelingen tenslotte werden getroffen voor het begraven binnen die kerken?

Hier volgt een poging om enig antwoord op dit soort vragen te krijgen met betrekking tot de Pancratiuskerk. Begonnen moet worden met een korte inleiding op het ontstaan van het simultaangebouwen in Heerlen. Dit werd namelijk ingezet met een aanloopperiode van enkele decennia.² Het begon allemaal met de verovering van Maastricht in 1632 door stedendwinger Frederik Hendrik. Dat leverde een eerste golf van Staats bewind op over de Landen van Overmaas mét het voorschrift dat op al de plaatsen waar maar één kerkgebouw was, dit gebruikt moest

worden voor zowel de protestantse als de katholieke eredienst. Of de Pancratius in Heerlen er toen al bij was is twijfelachtig, omdat er in de Landen van Overmaas slechts een handjevol predikanten functioneerde.

Het begon eerst echt na de vrede van Münster [1648], toen ook Heerlen in 1649 een eigen predikant kreeg toegewezen in de persoon van Willem Nobis.³ Sinds zijn komst had er in de Pancratiuskerk op de zondagen voor de twee godsdiensten een wisselende eredienst plaats. De kerkruijme was daarvoor, zo goed en zo kwaad als het ging, aangepast. Daarin kwam verandering in 1663, toen het Partagetractaat van kracht was geworden en de rooms-katholieke geestelijken werden verdreven. Ook de kerk in Heerlen kwam toen exclusief in gebruik voor de gereformeerde eredienst. De roomse uitdossing van de kerken werd in de jaren die volgden drastisch verwijderd.

Het gebruik door de gereformeerden eindigde na 1672, toen Franse bezetters het in de Landen van Overmaze voor het zeggen kregen en in de Staatse delen daarvan de kerken weer exclusief voor de rooms-katholieke eredienst in gebruik kwamen.⁴ Eerst na de vrede van Nijmegen in 1678 kwam er aan dit

Pentekening van de situatie rond de Pancratiuskerk omstreeks 1890. In die tijd heette het Emmaplein nog 'A gene kirkgraaf'. Het kleine gebouwtje boven de vestinggrachtgracht ('de kirkgraaf') is het 'Bareerhuuske', het tolhuisje waar betaald moest worden voor het gebruik van de weg. Het gebouw aan de rechterkant is de oude pastorie die rond 1900 werd afgebroken.

Stadsarchief Heerlen, fotocoll. nr. 206

intermezzo een einde. Van gereformeerde zijde werd geijverd voor een terugkeer naar de verhoudingen die van 1663 af van kracht waren geweest, maar dit gebeurde niet. Onder druk van de grote mogendheden werd omstreeks 1680 het statuut van het simultaneum weer ingevoerd en dit bleef van kracht tot aan het eind van het Staats bewind.⁵ Dat gebeurde ook in Heerlen. Na een pleidooi van de classis Maastricht, de afdeling waarin de gereformeerde gemeenten in Staats-Overmaas waren verenigd, op een vergadering van de Gelderse Synode in 1680 bracht een lobby voor exclusief gebruik voor de gereformeerde eredienst bij de Hoogmogende Heren in Den Haag, daarin geen verandering.⁶ Wel komt hier ook het grote ongenoege, waarmee de gang van zaken ook aan protestantse zijde werd bekeken, tot uitdrukking. Met de betreffende passage van dit pleidooi wil ik dit onderdeel over het ontstaan van het simultaneum besluiten: *'Bij de Christelijke Synodus sal insteeren van haer eerwaerde hulpe en credigt te willen employeren aen het collegie van Haer Hooghmog. Dat sulcken ergerlijck 't saemen oeffenen van waere en valsche Godsdienst voor 't toekomende uijt haeren Classe soude mogen worden geweyjrt.'*

52 **Gebruik en inrichting van het kerkgebouw**

Over het uurschema waarop de kerkdiensten plaatsvonden, zijn we wat Heerlen betreft heel goed geïnformeerd. Het tweeledig gebruik van de kerk kwam namelijk uitdrukkelijk ter sprake in het verslag van de visitatie van bisschop Angelus d'Ongnies et d'Estrées dat plaats had op 18 september 1705.⁷ Het daarvoor geldende tijdschema wordt als volgt in het Latijn weergegeven: *'Officium dominicis diebus usque ad nonam a Catholicis est; 9 usque ad 11 ab acatholicis; ab 11 usque ad primam libere iterum a Catholicis; a 2da ad 4 iterum ab acatholicis; a 4 usque ad vesperam a Catholicis.'* Hetgeen zoveel wil zeggen dat de kerk 's morgens tot 9 uur ten dienste staat

van de katholieken, van 9 tot 11 van de protestanten, van 11 tot 1 uur 's middags van de katholieken, van 2 tot 4 weer van de protestanten en gedurende de rest van de avond van de katholieken.

Het spreekt vanzelf dat aan het nakomen van dit uurschema, vooral voor de rooms-katholieke kerkgangers, in de praktijk de nodige problemen verbonden waren. Het geciteerde verslag bevat ook enkele bijzonderheden over de inrichting van de kerk. Er bevond zich in de kooruimte een verplaatsbaar ongeconsacreerd hoofdaltaar. De overige altaren – genoemd worden er vier, ter ere respectievelijk van de H. Anna, de H. Nicolaas, de H. Mattheus en de H. Catharina, – waren door de protestanten vernietigd.⁸ Er waren twee biechtstoelen, waarvan er een in de kerk stond en de tweede in de sacristie, door protestanten veelal aangeduid als de gerfkamer, met de aantekening dat deze biechtstoel daar maar in de weg stond.⁹ Van beelden wordt geen melding gemaakt, maar van elders weten we dat er enkele aanwezig waren, onder andere een later geplaatst beeld van Job dat, tot ergernis van al wat protestants was, veel verering kreeg.¹⁰

Uit de documentatie van protestantse zijde vernemen we een en ander over de speciale zitbanken die in de kerk tegenover de preekstoel werden aangebracht. De gereformeerde gemeente was weliswaar slechts klein van omvang – minder dan honderd lidmaten – zij telde niettemin een aantal lieden die tot de upper ten van de Heerlense gemeenschap behoorden.¹¹ Ten gerieve van hen werden zitbanken ingericht die ontoegankelijk moesten zijn voor de massa's roomse kerkgangers die vermoedelijk op bescheiden stoeltjes waren aangewezen. Er is slechts in een laat stadium eenmaal sprake van het verhuren van een van deze banken aan roomse kerkgangers.¹²

Heel veel heisa veroorzaakte omstreeks 1729 een zitbank van de rooms-katholieke familie Van Schaesberg. Of beter gezegd: de restanten er van. De familie kerkte reeds lang niet

meer in de Pancratiuskerk, maar in de fraaie Petrus en Pauluskerk in de hoofdplaats van de heerlijkheid, in 1699 daar gebouwd door de heer Fredericus Sigismund Theodorus baron van Schaesberg.¹³ Door verwaarlozing was deze ongebruikte zitbank zwaar onderkomen. Volgens een visitatieverslag van de Classis Maastricht, die ook bemoeienis kreeg met de affaire, bevonden zich *'enige stukken van enen ouden stoel'* tot ergernis van de gereformeerden van Heerlen in de kerk.¹⁴ De koster was er namens de gemeente op afgestuurd om de betrokkenen op hun plicht te wijzen *'dat oude en in stukken vervallen gestoelte te laten repareren, indiense hunne praetense possessie niet wilden verliezen'*, maar dit had volgens een verslag van 1733 niets uitgehaald. De man was erg onheus behandeld en zonder meer weggestuurd. De stukken werden vervolgens echter wel weggehaald, waarop de kerkenraad op de vrijgekomen plaats een ander gestoelte voor de predikant en zijn familie had willen plaatsen. Zonder daarvan de kerkenraad in kennis te stellen had de familie Van Schaesberg toch gereageerd en het inmiddels gerepareerde gestoelte op zijn plaats teruggezet. De predikant had daarop in overleg met de kerkenraad de 27e september 1733 het gestoelte weer doen verwijderen. De familie had daartegen heftig geprotesteerd en de zaak voor de Raad van Brabant in Den Haag gebracht. Door de classis was vervolgens besloten de verdediging van de zaak op zich te nemen, er op rekenend daarbij te kunnen steunen op bepalingen van de zogeheten *'politieke reformatie'*, het geheel van voornamelijk in en rond 1663 ingevoerde bestuursmaatregelen en wetten die het nieuwe Staatse en gereformeerde bewind van de Republiek in Staats-Overmaas handen en voeten moesten geven. Jammer genoeg heb ik de afloop van de procedure niet kunnen achterhalen.

Een ander dan nog bestaande bron van ergernis was vele decennia eerder ontstaan. Op een niet nader te bepalen tijdstip was door toedoen van de gereformeerde gemeen-

te in de koorruimte een versiering aangebracht met het wapenschild van de Staten-Generaal als eerbewijs aan de hoogste soeverein. In 1715 was door de bierbrouwer Reinerus Roosboom en zijn echtgenote Helena Muijters een nieuw altaar bekostigd. We danken enige informatie daarover aan een aantekening in het rooms-katholieke overlijdensregister, waar op 2 juni 1720 bij het overlijden van de bierbrouwer wordt vermeld *'qui cum uxore curavit fieri et donavit summum altare ligneum in ecclesia hac Herlensi'* (*'die samen met zijn echtgenote een hoog houten altaar in deze Heerlense kerk heeft laten maken en verzorgen'*).¹⁵ Hoe dit altaar er precies heeft uitgezien is onbekend. Wel wekte het de ergernis op van de protestantse gemeenschap, want het altaar was hoog en breed en verminderde door zijn omvang het licht in de kerk, omdat het een van de weinige ramen van niet al te groot formaat in de koorruimte afdekte. Erger was het feit dat juist op die plaats zich de versiering ter ere van Hare Hoogmogenden bevond en ook dit werd aan het gezicht onttrokken, hetgeen als een regelrecht affront aan het adres van de gereformeerden breed werd uitgemeten. Dat vinden we dan ook terug in het verslag van de visitatoren in 1716 en nog enkele jaren daarna komt het als een refrein terug in de hoop de autoriteiten ter plaatse, dan wel die in Den Haag, tot ingrijpen te bewegen om deze uiting van roomse driestheid te verwijderen.¹⁶ Die was inmiddels nog toegenomen, want in een verslag wordt vermeld dat het wapenschild ernstig was beschadigd.¹⁷ In 1718 wist men schout Jacob Quartier te bewegen zich tot de autoriteiten in Den Haag te wenden.¹⁸ Maar ook dit bleef zonder het gewenste resultaat.¹⁹ Juist in dat jaar ging men van roomse zijde nog een stap verder met de aanschaf van een door protestantse zijde als *'afgrijselijk afgodsbeeld'* voorgesteld beeld van de heilige man Job dat op bepaalde dagen nadrukkelijk ten toon werd gesteld en van heinde en ver belangstellenden trok.²⁰

Onderhoud

Over het onderhoud van de Pancratiuskerk over de gehele periode van de Staatse overheersing zijn we slechts gebrekkig geïnformeerd. In principe was dit goed geregeld. Een al in 1663 samengestelde *'Staet der kerken'* geeft voor alle kerken in de Staatse Landen van Overmaas nauwkeurig aan op welke instanties de plicht tot onderhoud berustte.²¹ Voor Heerlen was dit in vergelijking met andere plaatsen, waar de verantwoordelijkheid over een hele reeks instanties verdeeld was, betrekkelijk eenvoudig. Ik citeer daarover een herziene uitgave uit 1756 van dit document dat voor Heerlen onveranderd bleef:²² *'Hier is alles tot onderhoud en last van de Staet, daer onder begreepen de personaet-clock, uytgenoomen den tooren en 3 andere kloeken tot laste van de gemeynte'*. Met in de herziene tekst de toevoeging: *'Alhier is geen kerckhofsmuur meer, dewelke tot laste van den Staet soude weesen, deselve geruineert en de steenen vervoert.'*

Er was dus wat dit laatste betreft al werk aan de winkel. Concreet berustte de directe verantwoordelijkheid voor dit soort werken bij de zogeheten rentmeester van de domeinen en de geestelijke goederen, die zijn opdrachten in de regel ontving van de Raad van State. Het archief van deze rentmeester is echter op wat restanten na niet bewaard gebleven, terwijl ik verzuimd heb de archivalia van de Raad van State, onder meer bestaande uit periodieke verslagen over de onderhoudswerkzaamheden en de bekostiging daarvan voor de Pancratiuskerk systematisch door te nemen. Ik ontleen echter aan de daar bewaarde Verbalen van Maas-tricht de mededeling dat in 1697 de vloer van de kerk werd opgehoogd.²³ Dat gebeurde in verband met de onmogelijke vochtige toestand van de kerk die drie trapjes lager ligt dan het omringende kerkhof.

In de visitatieverslagen van de classis vindt men onder de daarin regelmatig gebruikte rubriek: *Aangaande de kerkgebouwen* soms

De Pancratiuskerk na de sloop van de omringende bebouwing in 1968. Een gedeelte van het kerkplein aan de noordzijde van de kerk, heeft tot 1821 dienst gedaan als begraafplaats. Bij het instellen van officiële weekmarkten (rond 1840) kreeg het als marktterrein een nieuwe bestemming. De vee- en graanmarkten werden op de 'Veemarkt' (Wilhelminaplein) gehouden. In 1907 kwam de doorbraak met de Bongerd tot stand. Rond 1933 werd een huizenrij gesloopt in verband met de bouw van Warenhuis 'Schunck'. De overige huizen aan de rechterkant werden omstreeks 1968 afgebroken in verband met de ontmanteling van de St. Pancratiuskerk.

Stadsarchief Heerlen fotocoll. nr. 13517

ook bijzonderheden over de Pancratiuskerk. Ik beperk mij tot een mededeling uit 1733 waarin gemeld wordt dat de toestand waarin de trap van de preekstoel zich bevond steeds slechter was geworden, zo slecht zelfs dat het betreden zo goed als levensgevaarlijk geworden was.²⁴ Daaraan moest ten spoedigste iets

worden gedaan. Of dit werkelijk gebeurd is, heb ik niet kunnen achterhalen. Wel kon ik constateren dat de klachten in de daarop volgende verslagen verdwenen, zodat aangenomen kan worden dat het euvel verholpen was.

Hetzelfde verslag van 1733 bevat een pleidooi om de muren van de kerk van binnen een schoonmaakbeurt te geven en dat daarvoor voorzieningen in het door de Raad van State samen te stellen bestek opgenomen zouden worden.

Een verslag uit de jaren zestig van de 17e eeuw, dus uit de jaren waarin de kerk exclusief gebruikt werd voor de gereformeerde eredienst, worden al maatregelen vermeld voor een schoonmaakbeurt aan het kerkgebouw.²⁵ Veelzeggend daarin is de speciale vermelding van de preekstoel en het opnieuw witten van de muren.

Voor het schoonhouden van de kerk tijdens het simultaan-gebruik is een interessante regeling uit het jaar 1771 bewaard gebleven.²⁶ Op 11 oktober wordt namelijk aan de beide koster opgedragen binnen veertien dagen de kerk een goede schoonmaakbeurt te bezorgen, daarbij signalerend dat de kerk bij visitatie 'uitermate morsig' werd bevonden. In het vervolg zal de roomse koster telkens twee maal achtereenvolgens de kerk een beurt moeten geven, de protestantse koster vervolgens eenmaal. Als reden voor dit verschil wordt er op gewezen dat de roomsen iedere dag de kerk gebruiken, terwijl de protestanten dat slechts eenmaal in de week doen.

Tot slot zij opgemerkt dat de rentmeester der domeinen in 1782 melding maakt van een zeer goed orgel dat de kerk rijk is, daarbij opmerkend dat het gelegateerd is door een van de vorige predikanten.²⁷ Ik heb niet kunnen achterhalen, wanneer en door welke predikant dit gebeurde, maar wil hier slechts kwijt dat in de tijd waarin het simultaan-gebruik van de Pancratiuskerk beëindigd kon worden, over het bezit van dit orgel een heftige strijd ontbrandde tussen de twee partijen en de roomsen het behoud ervan voor

zich opeisten. Dit kon verhinderd worden door de overlegging van de bewijsstukken van dit legaat.

Over het luiden der klokken

Zoals bekend hingen er in de toren van de Pancratius vier klokken. Over het luiden van die klokken en de conflicten erover omstreeks het jaar 1759, heb ik in een tweetal afleveringen van dit tijdschrift in 1987 uitvoerige informatie geboden.²⁸ Ik wil daar nu een en ander uit een vroegere periode aan toevoegen. Ik begin met enkele mededelingen over het jaar 1663, waarin zoals eerder werd vermeld het exclusief gebruik van de kerk voor de gereformeerde eredienst in zwang kwam, hetgeen tot aan het Franse intermezzo van 1672 en volgende jaren voortduurde.

Reeds op een consistorievergadering van 11 november 1663 werd ten gerieve van de gereformeerde koster een reglement voor het luiden der klokken uitgevaardigd.²⁹ De tekst daarvan wil ik hier in zijn geheel laten volgen:

1. *Den voorleser, als bedienende ... oock het costeraat, sall so dickwils als gepredickt word tweemaal de klokken trecken, de eerste reijse de kleijnste ende de tweede reijse de twee grootste klokken, ellijcke reijse ten minstens een vierendeel van een uur.*
2. *sall hij 's middags om twaelff ende 's avents om negen uijren de grootste klock luyden, daer toe emploierende ten minsten een vierendeel van een uijr gelyck als voren.*
3. *Wanneer over dooden het luyden der klokken begeert word sall de koster het eerst den predicant notificeren, ende alsdan de kercke openen, ende de klokken laeten trecken, daervoor genietende voor ellijck lijck een schelling, doch also dat hij voor sijn persoon mede handt aenslae. Maar voor degeene die in de kercke begraven worden, sall hij hebben twee schellingen ende wanneer aedelijcke ofte andere personen eenige dagen over haere dooden begeeren geluyt te hebben, sall de koster van 't lijcken dan een vat roggen genieten met conditie dat hij alsdan op sijn kosten het luyden versorge.*

4. *Is geordineert dat voor elliijk lijck dat op den kerckhoff begraven word één gulden ende dat in de kercke begraven werd twee gulden sall gegeven werden.*

Hierbij passen natuurlijk enkele kanttekeningen.

Het klokkengeluid voor het aankondigen van de eredienst heeft natuurlijk voor deze jaren slechts betrekking op de samenkomsten van de gereformeerde gemeente. Tegen dit onderdeel kwamen al op de consistorievergadering van 25 november 1663 bezwaren van de koster. Het luiden van de grootste klok viel hem te zwaar.³⁰ De vergadering kwam daaraan tegemoet en stond hem toe in plaats daarvan de zogenaamde middagklok te luiden. Met deze klok werd ook 's middags en 's avonds geluid. Van de morgenklok is geen sprake, maar de regeling dienaangaande vormde onbedoeld de voortzetting van het angelus-luiden uit de roomse tijd.³¹ Van deze samenhang werd men zich eerst veel later bewust, zodat er toen de nodige bezwaren ontstonden tegen dit gebruik en pogingen werden gedaan dit luiden af te schaffen.³² Daarvan is in deze fase uiteraard nog geen sprake. Op 1 juli 1665 bepleitte dominee Willem Nobis zelfs dat de avondklok beter geobserveerd zou worden en er scherper op gelet zou gaan worden dat er na het luiden van de klok in de herbergen en dergelijke gelegenheden niet meer getapt zou worden.³³

Wat de regeling aangaande het begraven der doden betreft, kan worden aangenomen dat deze niet beperkt bleef tot het begraven van de eigen geloofsgenoten, maar dat ze ook van geldig waren ook voor rooms-katholieke en andersgelovige overledenen. De bepalingen over het luiden der klokken waren zelfs voornamelijk op rooms-katholieken van toepassing, omdat het uitluiden van overledenen in protestantse kringen als een typisch rooms gebruik werd beschouwd en, wanneer het al werd overgenomen, aan strafregele werd onderworpen.

Uit verslagen van vergaderingen in de daar-

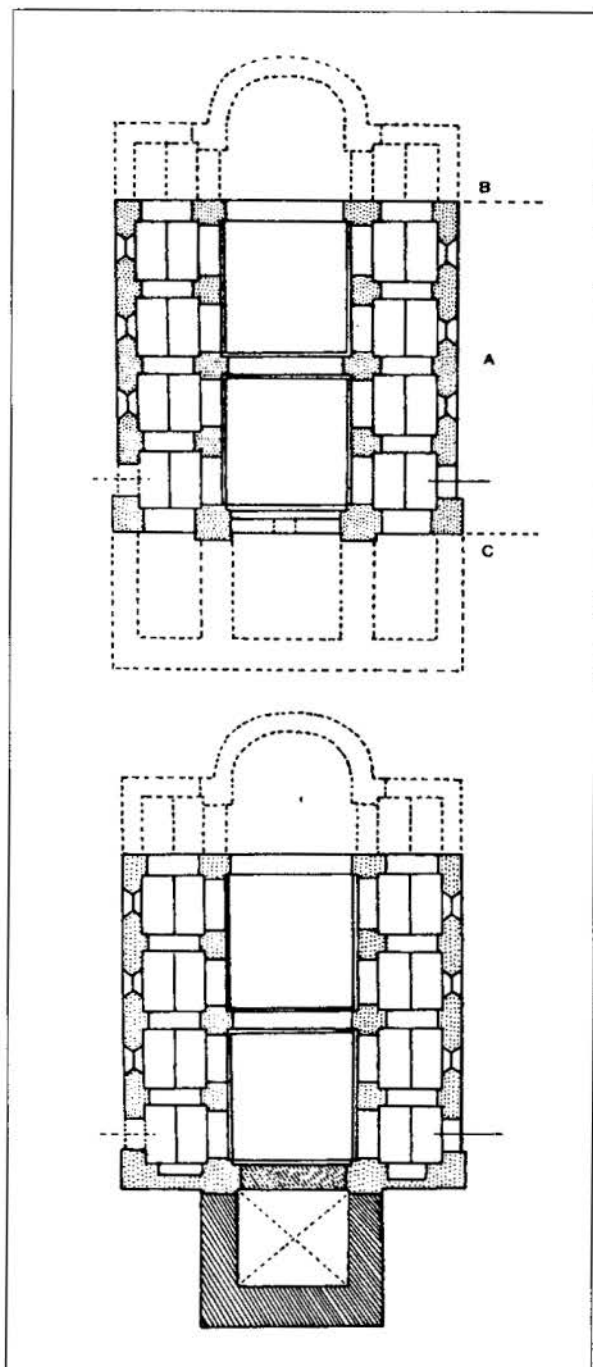
op volgende jaren wordt trouwens duidelijk dat de regelingen van het eerste uur niet voldeden. Op 19 augustus 1665 werd de reglementering zelfs voor een tijdlang weer opgeschort en het overluiden van de doden aan het goeddunken van de koster overgelaten, zonder dat het mogelijk wordt de exacte portée van deze maatregel te achterhalen of enige zekerheid te krijgen over de definitieve regeling die uit de bus kwam.³⁴ De beschreven patronen zullen elders ook wel van toepassing zijn geweest. Heel in het algemeen zal de begrafenis van rooms-katholieken in deze jaren in de Staatse partages tot de uiterste soberheid zijn gereduceerd, tenzij uitgeweken kon worden naar de kerken in de nabijgelegen Spaanse partages. Veelzeggend is dan ook dat pastoor Jacobi bij de registratie van het overlijden van Maria Schetters op 22 juli 1672 er uitdrukkelijk bij aantekent dat hij haar 'more catholico' ['op de katholieke wijze'] ter aarde had besteld.³⁵ Dat was weer mogelijk geworden, nadat hij als gevolg van de inval van de Franssen weer de beschikking over de eigen kerk had gekregen. Uiteraard kwam daarin weer verandering toen na de vrede van Nijmegen het simultaangebruik ook voor de Pancratiuskerk weer in zwang kwam.

Het begraven in Heerlen vanaf het jaar 1680

Na het herstel van het Staatse gezag aan het eind van het Franse intermezzo [1673-1678] werd het begraven van katholieken en protestanten eerst goed een bron van voortdurende wrijvingen en conflicten.³⁶

Deze spitsten zich in Heerlen vooral toe op begrafenissen die in de kerk plaats vonden. Daar had zich omstreeks 1680 het simultaneum ingeburgerd en dat bracht in het bijzonder op dit terrein bijzondere consequenties met zich mee. Dat hing zowel in Heerlen als elders samen met het feit dat vooraanstaande roomse families over eigen grafplaatsen en grafkelders beschikten, waarvan

Plattegrond van de St. Pancratiuskerk in de 12de eeuw. A. schip, B. reconstructie koor en absis, C. reconstructie westbouw.

de rechten soms tot in een ver verleden teruggingen en waarin tot dan toe regelmatig bijzettingen hadden plaatsgevonden. Het was feitelijk geen vraag of deze rechten gerespecteerd zouden blijven, maar wel tot hoever zich deze rechten uitstrekten. De protestanten die in de nieuwe verhoudingen de beheerders van de kerkgebouwen en de bijbehorende kerkhoven waren geworden, ontleenden daaraan niet alleen het recht om

zich met de bijzetting van alle roomse afgestorvenen, zowel binnen de kerken als op de kerkhoven te bemoeien, maar eisten ook voor zichzelf het recht op tot het begraven van hun eigen afgestorvenen binnen diezelfde kerken. Daarvan konden zelfs de koorruimten niet worden uitgezonderd. Met grote hardnekkigheid hebben zij zich er voor ingezet om ook daar grafrechten te verwerven.³⁷

Reeds bij een betrekkelijk vluchtige analyse van de bewaard gebleven documentatie van het begraven in Heerlen, krijgt men de indruk dat de rooms-katholieke partij geheel onafhankelijk te werk ging en zich niets aangeetrokken heeft van de ook hun toebedachte reglementering van protestantse zijde. Men vindt geen enkel spoor van contacten over en weer om tot afspraken te komen tussen pastores van de beide kerkelijke gemeenschappen of om de samenwerking van kosters en andere medewerkers te regelen. Al in 1684 klagen gereformeerde diakenen er over dat men van roomse zijde in gebreke blijft met het betalen van de voor de diaconiekas bestemde taxen, die aan het begraven, zowel binnen de kerk als op het kerkhof, verbonden waren. Het kreeg geen enkel gevolg.³⁸ Ruim tien jaar later klinken er op een consistorievergadering van 2 april 1695 klachten over 'veelvoudige abuijsen', waaraan roomsen zich schuldig maken en daaronder wordt opnieuw het veelvuldig begraven zonder ook maar de geringste kennisgeving aan de kerkenraad gesignaleerd.³⁹ Besloten wordt een beroep te doen op schout Quartier en hem te verzoeken om op de kerkdeur aan te plakken dat in het vervolg niemand het zal wagen zonder kennisgeving aan de kerkenraad een lijk in de kerk te doen begraven en betaling van de daarvoor verschuldigde rechten aan de armenkas na te laten. Op dezelfde dag nog beloofde de schout aan dit verzoek te voldoen.⁴⁰ Het verslag van 17 juni daarop volgend deelt echter mee dat men zich genoodzaakt zag de schout aan zijn belofte te herinneren.⁴¹ Ik zoek tevergeefs naar de

mededeling of en wanneer dit daarna dan wel gebeurd is.

Een jaar later wordt besloten tot de aanschaf van een doodskleed, te gebruiken op de lijk-kist en dat bij voorkomende gelegenheden te verhuren ten bate van de armenkas.⁴² Op 14 december 1697 blijkt dit gebeurd te zijn en wordt het lenen van dit kleed voor leden van de gemeente voorbehouden voor een bedrag van twee schellingen, terwijl het ook ten gerieve van andere overledenen ter beschikking kan worden gesteld voor drie schellingen. Zoals uit latere gegevens blijkt werd hierbij ook aan rooms-katholieken gedacht.

Het werd geen succes, zoals vermeld wordt in aantekeningen van 12 december 1711.⁴³ Toen daarop dergelijke klachten ook van andere gemeenten bij de classis werden gedeponereerd en visitatoren tot een zelfde bevinding kwamen, werd een beroep gedaan op de landelijke overheid. Op 3 juni 1715 achtten daarop de Staten-Generaal het ogenblik gekomen om door een algemene reglementering in de toekomst een einde te maken aan de telkens terugkerende conflicten en de klachten daaromtrent.⁴⁴ Verordend werd dat al degenen die aanspraak maakten op rechten tot het begraven *'in de gehele kerkcken, de choren niet uitgesondert'* binnen een termijn van drie maanden duidelijke bewijsstukken van die rechten moesten overleggen aan de respectievelijk predikanten en de kerkenraden. Daaraan zou dan door openbare plakaten bekendheid gegeven moeten worden, waarop vervolgens een registratie van al deze rechten zou moeten plaatsvinden.

De predikanten en kerkenraden zouden er dan voor moeten zorgen dat de rechthebbenden voorzien zouden worden van aan de nieuwe omstandigheden aangepaste papieren die eens en voor goed aan twijfels en geschillen een eind moesten maken. Voor het geval dat de oude rechthebbenden binnen de termijn van drie maanden niet zouden komen opdagen of zij niet in staat zouden blijken overtuigende bewijsstukken over

te leggen, werd bepaald dat dan alle rechten als vervallen aan de predikanten en hun kerkenraden moesten worden beschouwd. Zij zouden dan in de toekomst het beheer over de begraafplaatsen moeten voeren en de nog vrije plaatsen mogen verkopen om de opbrengst daarvan te bestemmen voor de diaconiearmen.

Prijzen daarvoor werden niet vastgelegd. Het was de bedoeling het vastleggen daarvan toe te vertrouwen aan plaatselijke instanties. Slechts bij wijze van richtlijn werd vastgelegd dat voor ieder lijk dat in de kerken begraven zou worden een dukaat ten gerieve van de armenkas betaald moest worden. Uitdrukkelijk werd in dit verband gesproken over graven *'zo in de kercken als onder de choren.'* Bij resolutie van genoemde datum werd verordend dat deze reglementering per plakkaat in de betreffende plaatsen bekend gemaakt moest worden.

Dat gebeurde in Heerlen in november van het jaar 1715.⁴⁵ Daarop begon de voorgeschreven termijn van drie maanden. Tot teleurstelling van de belanghebbenden vertoonde zich van de rooms-katholieke partij niemand en in de daarop volgende jaren bleven de ongeregelde voortduren.⁴⁶ Om dit te illustreren geef ik er de voorkeur aan dit te doen aan de hand van de uitwerking van een bepaald geval, waarbij de pastoor van de Pancratiusparochie nauw betrokken was.

Een fel bestreden begrafenis

Het betreft gebeurtenissen die zich voordeden nadat pastoor Quaedvlieg zijn op 16 september 1722 overleden dienstmaagd Anna Christina Schillinghs had doen bijzetten in het familiegraf Dortants zonder daarvan predikant Petrus Mintert in kennis te stellen en de daarvoor verschuldigde rechten te voldoen.⁴⁷ Toen hij daarover bij deze en andere gelegenheden was aangesproken, en pogingen de zaak in der minne te schikken zonder resultaat bleven, wist de verbolgen predikant zijn kerkenraad te bewegen daarover een

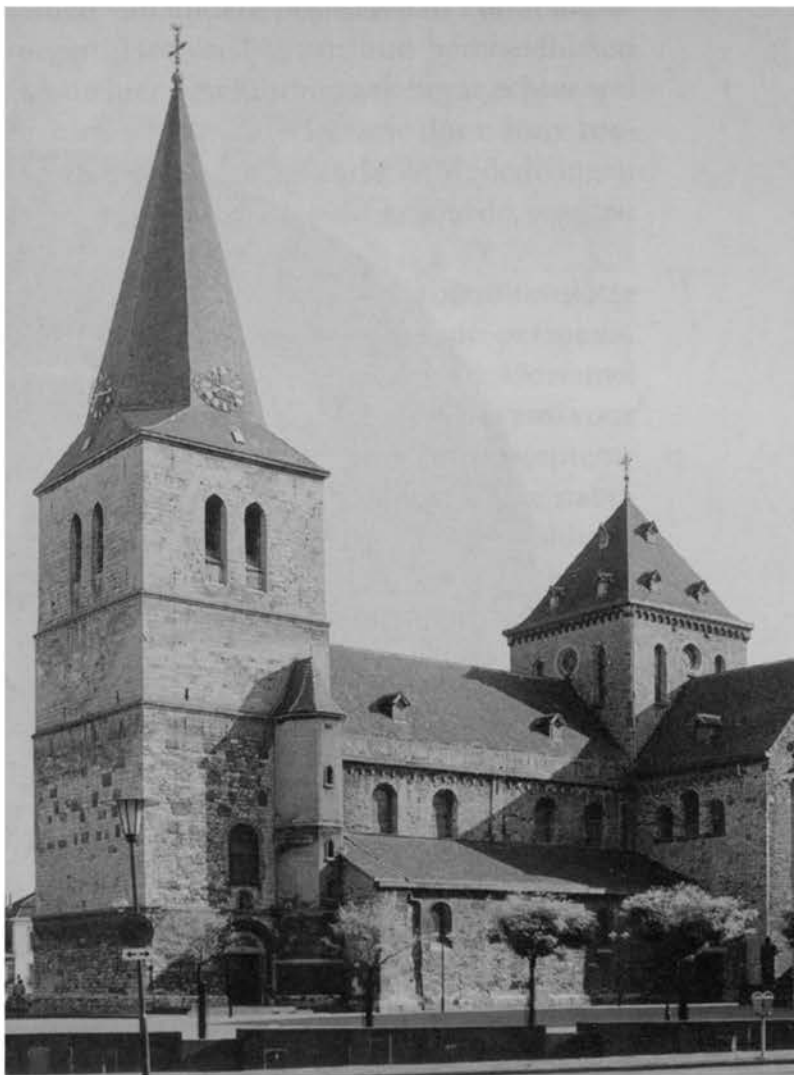
proces aan te spannen voor de schepenbank Heerlen. De officiële klacht werd ingediend op 24 januari 1724.⁴⁸ Een gedeelte ervan laat ik hier volgen:

'Den Eerw. Here Predicant ende kerckenraedt der gereformeerde gemeente deser hoofdbancke remonstreeren hoe dat den Here Pastoor Quaedvliegh nu onlanghs sikh niet en heeft ontsien van sijne overleedene meijt naemens Anna Christina Schillinghs sonder eenige kennisse ende noch minder de regten daer toe gestatueert als te weten eenen Ducaton aen den voors. kerckenraedt gegeven te hebben, heeft laeten begraven in de kercke van alhier ende wel in een graf waer aen den voors. Pastoor noch desselfs overleedene meijt geen de minste gerechtigheydt was hebbende, maer den eygendom van 't selve alleenlijck is competeerende aen de voors. kerckenraad.

Allen 't welcke is seer strijdigh teegens haer HooMoo resolutie van den 3 Junij 1715 in copije hiernevens gaende ende vermits de Remonstranten tot voldoe van de voors. regten diverse minnelijcke interpellatien hebben aengewendt, doch geen effect daer op is gevolgt, soo versoecken deselve sommatie tot laste van den voors. Here Pastoor ten eynde van voldoeningen tusschen dit en den naesten op pene van executie.'

De bewering dat de bewuste plaats waar het lichaam van de overledene ter aarde werd besteld aan het beheer van de kerkenraad toekwam, was natuurlijk een zwak punt in de aanklacht omdat het een grafstede van de familie Dortants betrof, waar de overledene met toestemming van de betrokkenen was begraven. De pastoor legde op 21 februari een verklaring af dat hij niets met de zaak te maken had en niets anders had gedaan dan zijn functie uit te oefenen. Voor de teraardebestelling in het graf verwees hij naar de toestemming van een Hendrik Dortants.⁴⁹

Op 3 april werd deze zienswijze door het college van ouderlingen en diakenen heftig bestreden. Zij verklaarden dat de pastoor niets had kunnen inbrengen tegen de resolutie van de Staten Generaal en dat hij wel

De Sint Pancratiuskerk heeft een driebeukig Romaans schip, een grotendeels 14de eeuwse toren en koor en dwarspand uit 1901-1903. Vermoedelijk is men in de eerste helft van de 12de eeuw begonnen met de bouw van de huidige kerk. De huidige toren moet tot stand zijn gekomen in 1394. Tussen 1901-1903 werd de kerk ingrijpend gerestaureerd.

Stadsarchief Heerlen fotocoll. nr. 2033

degelijk het initiatief had genomen voor de keuze van de grafplaats. Men wist zelfs een verklaring over te leggen van een door hem naar Hendrik Dortants gestuurde boodschapper, met name Jacob Douven, die de toestemming voor het begraven in Dortants grafkelder had weten te krijgen op voorwaarde dat er plaats genoeg zou overblijven voor nog een lijk. Op de verklaring van de grafdelver Jan Spijckers dat dit niet mogelijk was, had de pastoor hem opgedragen een

Boven de ingang bevindt zich het Onze Lieve Vrouwebeeld. Het is ontworpen door Charles Vos uit Maastricht. Stadsarchief Heerlen fotocoll. nr. 13701

muurtje bezijden de grafkelder uit te breken om zo meer ruimte te krijgen.⁵⁰

De pastoor ging daarop tot de tegenaanval over, daarbij gesteund door zijn zaakwaarnemer Schils.⁵¹ Deze putte zich, net zoals zijn tegenstrever Meessen, die als procurator van de kerkenraad optrad, uit in juridische haar-

kloverijen en spitsvondigheden.⁵² Pastoor Quaedvliegh kwam in eerste instantie als overwinnaar uit de bus. Het vonnis werd, ruim een jaar nadat de zaak aanhangig was gemaakt, geveld op 26 februari 1725.⁵³

Het kwam er op neer dat de aanklacht van de predikant en de zijnen niet ontvankelijk

werd verklaard en dat zij bijgevolg veroordeeld werden op te komen voor de onkosten van het rechtsgeding. De verklaring voor deze toch wel opmerkelijke uitspraak is te zoeken in een formaliteit. De aanklagers hadden zich weliswaar terecht beroepen op de resolutie van de Staten-Generaal, maar waren er niet in geslaagd de bewijzen over te leggen dat deze tijdig volgens de voorschriften was gepubliceerd en aangeplakt, hetgeen onontbeerlijk werd geacht voor de rechtsgeldigheid van heel de gang van zaken. Het was feitelijk een omissie, die veeleer de burgerlijke autoriteiten kon worden aangerekend. De kerkenraad tekende dan ook beroep bij een hogere rechtbank aan, toen het vonnis op 12 maart 1725 officieel werd afgekondigd.⁵⁴ Dat beroep vond plaats bij het Staatse Leenhof van Valkenburg. De uitvoering van het vonnis van de schepenbank werd daarmee opgeschort.

Toen pastoor Quaedvliegh zich op 22 oktober 1725 er over kwam beklagen dat hem nog steeds geen genoegdoening was gegeven, kreeg hij te horen dat dit het gevolg was van de nieuwe procedure die was aangespannen.⁵⁵ Het werd opnieuw een slepende zaak. De afloop ervan heb ik niet kunnen vaststellen. We kennen slechts een nieuwe klacht die de pastoor op 21 januari 1726 deponeerde bij de schepenbank. Bij die gelegenheid dreigde ook hij met een beroep op een hogere instantie.⁵⁶ Voor zover ik heb kunnen nagaan, bleef het bij dit dreigement. Een uitspraak van het Valkenburgse leenhof heb ik ook niet gevonden. Van arren moede bracht de predikant in het najaar van 1726 de zaak nog eens onder de aandacht van de visitatoren van de Maastrichtse classis.⁵⁷ Deze wisten echter niets anders in hun verslag te melden dan de constatering dat het met de betaling van de grafrechten, die aan de verschillende diaconieën toekwamen, treurig was gesteld. Zij noemden in het bijzonder de kerken van Heerlen en Voerendaal waar regelmatig overtredingen van de voorschriften plaatsvonden. Ze hadden er met evenveel recht de

namen van andere plaatsen aan kunnen toevoegen. Het verslag van hun bemoeienissen met de hier beschreven zaak bevat echter wel de mededeling dat de zaak door hun toedoen kon worden beëindigd. Mededelingen over de manier waarop dit gebeurde, worden echter niet verstrekt.

Een positieve vermelding verdient tenslotte een van de hierboven genoemde personen. Het betreft de genoemde Hendrik Dortants, die in 1729 overleed. Er volgde tevens voor ene overleden Leonard Boust op 28 september van dat jaar de mededeling dat de nabestaanden, na de aanmaning de verschuldigde grafrechten binnen veertien dagen te voldoen, daaraan wel degelijk gevolg hadden gegeven.⁵⁸

De autoriteiten in Den Haag vonden het niettemin nodig om wegens de vele overtredingen van de voorschriften van 1715 zowel in Heerlen als in andere plaatsen deze opnieuw vast te leggen en te bekrachtigen met een nieuwe resolutie van 15 juli 1730.⁵⁹ Op een aantal punten werden deze aangevuld. Dat gebeurde onder meer met het ophangen in de kerken van wapenschilden en wapenborden. Voor heel de uitgestrektheid van de Staatse partages werd dit toegestaan, maar wel werd uitdrukkelijk vastgesteld dat ieder geval ter beoordeling van de predikanten en de kerkenraden werd voorgelegd, waarbij voor het aanbrengen telkens een bedrag van twee dukaten ten bate van de armenkas betaald moest worden. Met de tenuitvoerlegging van deze nieuwe resolutie werden de commissarissen-deciseurs, hoge afgevaardigden uit de Staten-Generaal die periodiek een visitatieronde maakten en toezagen op een correcte uitvoering van bestuur en rechtspraak, belast.

Er valt voor Heerlen ook na deze nieuwe voorschriften geen opmerkelijke verbetering van de bestaande toestanden te signaleren. Dat bleek reeds spoedig na de uitvaardiging van de voorschriften omtrent de wapenborden. Op 1 januari 1761 maken de notulen van de gereformeerde gemeente melding van de

ophanging van een wapenbord voor de overleden vrouwe Van Belderbusch 'zonder kennis van de predikant en de kerckenraad en ook zonder dat de twee ducations voldaan waren', onder uitdrukkelijke verwijzing naar de betreffende resolutie.⁶⁰ Besloten wordt aan de voorlezer opdracht te geven schriftelijk contact op te nemen met de heer Van Belderbusch, en mee te delen dat men met bevreemding een en ander heeft waargenomen, maar dat men bereid is uit respect de situatie te handhaven op voorwaarde dat zo spoedig mogelijk aan de verschuldigde rechten wordt voldaan. Op 26 maart werd daarvan aan de heer baron mededeling gedaan.⁶¹ Een aantekening over wat verder gebeurde heb ik niet kunnen vinden.

Enkele overledenen die in de kerk begraven werden

Ik zet hier de gegevens betreffende de overledenen, die in de laatste fase van de Staatse overheersing in de kerk begraven werden, op een rijtje. Ik doe dat speciaal, omdat in een aantal gevallen mededelingen worden gedaan over de plaats waarop dat gebeurde. De gegevens werden ontleend aan de overlijdensregisters van de twee confessies.⁶²

De eerste die we aantreffen is de volgende: 8 september 1776 *perillustris dominus Maximilianus Wilhelmus liber baro Van der Heyden, dictur de Belderbusch etc. obiit 6a et 8va sepultus in ecclesia Herlensi.*⁶³ ('Op 8 september 1776 de weledele heer Maximiliaan Willem vrijheer Van der Heyden, genaamd Van Belderbusch etc. Hij overleed op de 6e en werd op de 8e begraven in de kerk van Heerlen'). Er volgt geen mededeling over de bijzetting in de grafkelder van deze familie, noch over de plaats waar deze zich bevond.

'17 april 1789 *Henricus Crena (predikant) overl. den 22. april in de kercke alhier begraven.*'

Er is geen sprake van een speciale grafkelder voor de predikanten. Het is niet waarschijnlijk dat er een was. Nochtans zijn verschillende van de voorgangers van dominee

Crena in Heerlen overleden, maar ik heb hun exacte begraafplaats niet kunnen vaststellen.

Anders lag dat voor de pastoors, waarvoor wel een grafkelder werd onderhouden. De laatste hier te vermelden pastoor werd er in begraven: 4 augustus 1789 *Arnoldus Morees [pastoor uit Eijsden afkomstig] in choro ecclesiae de Heerle sub lampade sacro in sepulchro praedecessorum suorum.*⁶⁴ ('in het koor van de kerk onder de godslamp in het graf van zijn voorgangers').

De mededeling over de voorgangers moet hier volstaan. Er was dus voor hen een speciale grafkelder.

Op 1 december 1792: *Reverendus dominus Joannes Jacobus Mager ex Hombourg, oeconomus nobilis et ill. Dni de Belderbusch in castello Terworm, cujus corpus sepelitur in choro ecclesiae Herlensi versus altare juxta cellarium sepulchrale nobilis ac illustr. domini de Belderbusch.*⁶⁵ ('De achtbare heer Johan Jacob Mager uit Hombourg, rentmeester van de weledele heer De Belderbusch van kasteel Terworm, wiens lichaam is begraven in het koor van de kerk van Heerlen tegenover het altaar bij de grafkelder van de weledele heer De Belderbusch').

De laatste rustplaats was dus bewust gekozen in de buurt van de grafkelder die de familie, in wier dienst hij trouw had gestaan, in de Pancratiuskerk bezat. Daarvan wordt nu ook de plaats aangegeven.⁶⁶

Op 18 april 1793 Gerardus Penners, [man van Gertrudis Schils] *sepultus est in ecclesia mihi commissa sub fenestra (quae cornu evangelii respicit) portae proxima.*⁶⁷

Deze Gerardus Penners werd dus eveneens in de kerk begraven, en wel onder een venster in de buurt van de hoofdingang.

Sociale verplichtingen bij begrafenissen

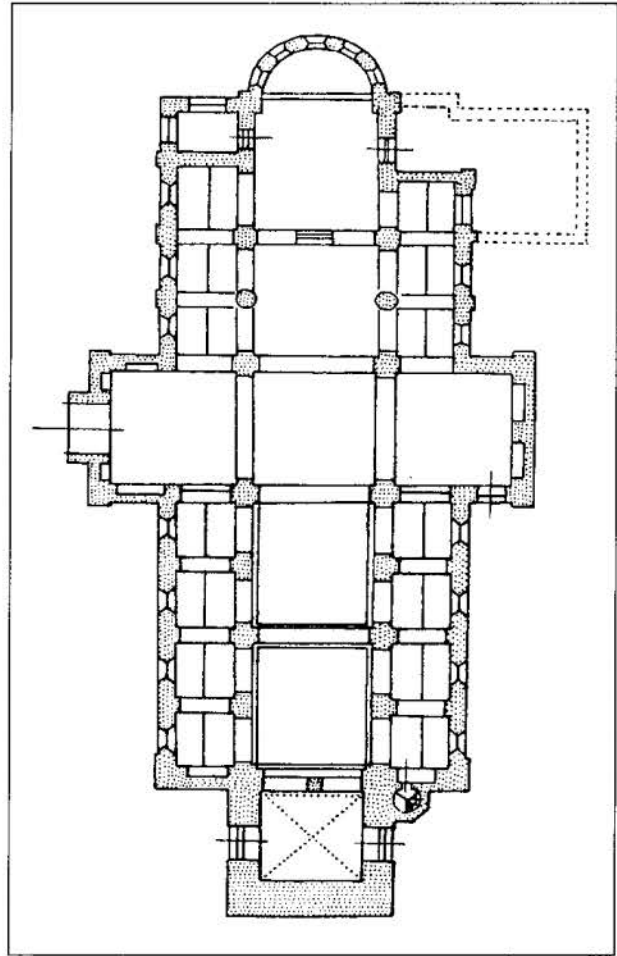
Hier en daar vindt men enkele gegevens over sociale verplichtingen die op de inwoners ongeacht hun confessie waren blijven

rusten. Die waren ook van toepassing voor aanwezigheid bij begrafenisplechtigheden. In de aanvang van de hier beschreven periode kreeg dit voor de protestantse Peter Boymans negatieve consequenties. Op de kerkenraadsvergadering van 20 september 1684 wordt meegedeeld dat hij onder kerkelijke tucht kwam en daardoor van de deelname aan het Avondmaal werd uitgesloten.⁶⁸ Deze maatregel was bedoeld als sanctie voor zijn aanwezigheid bij de begrafenis van zijn rooms-katholieke schoonzuster, omdat hij bij die gelegenheid had meegedaan aan typisch roomse gebruiken door deel te nemen aan de offergang rond het altaar.⁶⁹

Van wederkerige deelname van roomse mensen aan protestantse vieringen is geen enkel spoor geregistreerd. Dit was in de gegeven omstandigheden zelfs zeer onwaarschijnlijk. Wel is ook in Heerlen met regelmaat sprake van 'storende' aanwezigheid van roomse mensen tijdens gereformeerde erediensten. Het krappe tijdschema dat van gelding was voor de talrijke rooms-katholieken maakte dat onontkoombaar.⁷⁰ Soms lange wachttijden bij slechte weersomstandigheden droegen daartoe bij en er hoefde maar weinig te gebeuren om bewuste verstoringen van de verfoeide eredienst door wat heetgebakerde mensen op te roepen.

Ik beperk mij hier tot de weergave van de ook voor Heerlen woelige dagen, toen tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog [1740-1748] Franse troepen op 8 april 1748 het beleg voor Maastricht sloegen en stropende en plunderende Franse legerafdelingen in de omgeving rondtrokken.⁷¹ Ze bereikten ook Heerlen en werden daar uitbundig begroet en er werd druk gevlagd, ook bij de kerk. Het consistorieboek maakt daar uitvoerig melding van en registreert nauwkeurig de terugslag van de gebeurtenissen op de gereformeerde eredienst.

Op 14 april kon met Pasen nog in betrekkelijke rust het Avondmaal worden gevierd, maar reeds de volgende dag nam de onrust toe en traden storende elementen in de kerk

Tussen 1901 en 1903 werd de kerk flink uitgebreid, zoals te zien op deze plattegrond.

op. Dominee Crena week weer een dag later uit naar Sittard, omdat hij beducht was voor de veiligheid van zijn persoon en zijn gezin. Vier zondagen achtereen was er bijgevolg geen dienst meer in de kerk. Toen hij na de inname van Maastricht op 10 mei een copie van de als zeer 'voordeelige en gewenschte' omschreven capitulatie in handen kreeg, keerde hij naar Heerlen terug en hervatte er verder ongestoord op 17 mei zijn werkzaamheden.

Om terug te keren tot de sociale burgerplichten: daarvan wordt omstandig melding gemaakt in een memorandum dat dominee Crena in 1764 deed toekomen aan de in dat jaar rondtrekkende commissarissen-deciseurs.⁷² Hij signaleerde daarin de toename van allerlei bijgelovig geachte gebruiken bij begrafenis en het weer heropgenomen gebruik van het angelusgeklep met de klok en wijdt dan uit over de daardoor opgeroe-

pen weerstanden bij de protestanten. Hij verbindt daaraan de verminderde lust om aan bepaalde sociale verplichtingen te voldoen. Letterlijk schrijft hij: *'Yder die slegts maar weinig yver voor den waren dienst Gods en afkeer van superstitiën heeft kan sulks sonder ergernisse niet aanzien of bywoonen. En dit is ook de reden dat alle de zulke zicht onthouden om met hun lyk te gaan, van welke burgerlyke pligt zich niemand zou onttrekken als ze zonder aanstoot en ergernisse konde waargenomen worden.'* Hij verzocht dan ook dringend om wat hij noemt 'redres' van al deze onwelveoglijkheden. Het valt te betwijfelen of daaraan gevolg werd gegeven.

De vloer in de kerk en de daarvoor nodige voorzieningen

Dat het een jaar na de uitvaardiging van de verschillende reglementen omtrent het beheer van de graven nog steeds niet overal was zoals het behoort, blijkt heel duidelijk uit een verslag over de toestand van 'zijn' kerk dat ds. Hendrik Crena op 3 november 1756 samenstelde.⁷³ Hij berichtte daarin dat hij nog maar twee dagen tevoren de kerk in Heerlen samen met de rentmeester der domeinen, de heer D'Aulbonne, aan een inspectie had onderworpen. Zij waren beiden tot de bevinding gekomen dat allerlei restauraties behoorlijk waren uitgevoerd en met name banken en muren een goede beurt hadden gekregen. Zij waren echter ook tot de bevinding gekomen dat er nog heel veel ruiten kapot of gebarsten waren en dat op die plaatsen, waar het glas er nog in zat, dit zo vervuild was dat er veel te weinig licht in de kerk kwam. Het ergste was wel de toestand, waarin de kerkvloer zich bevond. Die was volkomen haveloos, vol kuilen en hobbels. Op veel plaatsen ontbraken er stenen en op andere plaatsen waren zij gebroken. Een goede aanpak was dus dringend geboden.

De oorzaak van deze trieste toestand behoefde men niet ver te zoeken. De predikant

beschreef die uitvoerig als volgt: *'Dat de voornaamste oorszaak van dit bederf der vloer daarvan voornamelyk kwam dat degene welke hunne dooden in de kerck laten begraven, de graven door nabuuren of andere onbekwame menschen laten openen, waar door vele steenen gebroken wierden, dat ze vervolgens die langen tyd lieten open leggen, zonder ze wederom met de afgenomene steenen te dekken, dat daar door vele steenen gebroken of zoek raakten, dat men de graven eindelyk toemakende dan meestyds maar de steenen in het losse zand zonder kalk nederleide, zonder agt te geven op eenige order, of ze hoog of laag, krom of regt liggen.'*

Dat hieraan op korte termijn wat gedaan moest worden, was voor hem duidelijk, maar om ook voor de toekomst orde op zaken te stellen was maar één maatregel afdoende, namelijk de aanstelling van een doodgraver, aan wie met uitsluiting van alle anderen het recht voorbehouden moest blijven de graven te openen en weer toe te maken, waarvoor hem iedere keer een behoorlijke beloning, zijnde vijf schellingen per keer, gegeven moest worden *'sonder onderscheid van religie'*, zoals er uitdrukkelijk aan toegevoegd werd. Zonder dat het werd uitgesproken, werd daarbij vooral gedacht aan de roomsen. De vermelding van de naburen is in dit verband veelzeggend genoeg. Daarom moest eens en voorgoed het aangevulde reglement dat op 16 oktober 1730 door de commissarissen-deciseurs was uitgevaardigd consequent uitgevoerd worden, op straffe dat ieder die zonder de bevoegde en daarvoor aangewezen man er van in kennis te stellen door anderen een graf liet openen, met een dukaat extra beboet zou worden. Het laatste geheel volgens de richtlijnen van het bewuste reglement *'ten profijte van de diakoniarmenten'*.

Wat er met dit pleidooi gebeurd is en door wiens handen het allemaal gegaan is, heb ik niet nauwkeurig kunnen reconstrueren. Zeker is dat het de aandacht heeft getrokken van autoriteiten in Den Haag. Daar kwam men zonder moeite tot de ontdekking dat

het stuk geheel in de geest was van wat in 1715 en 1730 was voorgeschreven. Het heeft echter lange tijd geduurd voordat er uiteindelijk iets gebeurde. Uit notities van de genoemde rentmeester komt vast te staan dat deze op 15 december 1761 richtlijnen uit Den Haag ontving op basis van een resolutie van 3 december van dat jaar om de bestuurders van Heerlen onder druk te zetten om uiteindelijk het nodige te ondernemen.⁷⁴ Toen hij echter bijna een jaar later op inspectietoelt Heerlen aandeed, kwam hij tot de bevinding dat er nog steeds niets was gebeurd. Weer moest Den Haag er aan te pas komen en eerst in mei 1763 werden in Heerlen initiatieven genomen om met de werkzaamheden te beginnen. Op 28 mei 1763 berichtte de schout dat de bankvergadering besloten had de vloer te laten repareren en daarvoor de

benodigde stenen in te slaan. Dat was al vast een begin.⁷⁵

Maanden later wist men eigenlijk nog niet hoe men de zaak kon financieren en hadden men alle hoop gevestigd op de vindingrijkheid van de commissarissen-deciseurs die in augustus 1763 in Maastricht verbleven. Aan hen werd verlot gevraagd een lening aan te gaan voor de benodigde financiën en een regeling voor de terugbetaling voor te stellen.⁷⁶ Op welke manier dit gebeurde en hoe de plaatselijke autoriteiten daarop gereageerd hebben, heb ik niet kunnen achterhalen.

Na deze negatieve vaststelling wil ik deze uiteenzetting afsluiten met de opmerking dat zich voor de vragen, die met betrekking tot het onderhoud en inrichting van kerkgebouwen in de Staatse tijd gesteld kunnen worden, nog veel aan onze waarneming onttrekt.

Noten:

1. Het resultaat was de publicatie van mijn boek met de titel: *Het simultaneum in de Landen van Overmaas. Een uniek instituut in de Nederlandse kerkgeschiedenis (1632-1858)* [Leeuwarden 1998] [voortaan afgekort: *Het simultaneum*]. Het geplande tweede deel zal volgens een toezegging van de verantwoordelijke redactie in afleveringen van het jaarboek van het LGOG plaatsvinden.
2. Zie daarvoor ook: TH. VAN HET HOOFT EN P. POST, *St. Pancratiuskerk Heerlen* [Heerlen 1985], 5-10.
3. Over hem en zijn opvolgers vindt men de voornaamste biografische gegevens bij: P.A. LIEBERG, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1810, dl 1: predikanten* [Dordrecht 1996] *dl 2: gemeenten* [Dordrecht 1996].
4. De voornaamste gegevens hierover zijn te vinden in: H.H.E. WOUTERS, 'Het Franse Intermezzo te Maastricht 1673-1678', in: *Msg* 92 [1973] 132-166.
5. De resolutie van de Staten-Generaal van 6 juni 1680 legde daarvoor het fundament; *Het simultaneum*, 272-273.
6. De betreffende resolutie van de Staten-Generaal ondervond heftige kritiek op de classisvergadering van 16 juli 1680, RA Limburg, archief Classis Maastricht [CM], inv.nr. 11. Daar viel ook het hier geciteerde besluit een beroep te doen op de Gelderse synode, die van 18 tot 27 augustus 1680 in Harderwijk werd gehouden; het verslag van die vergadering is onder

- andere te vinden in: RA Limburg, archief Classis Maastricht, inv.nr. 220-1: *Het simultaneum*, 273-275.
7. RA Limburg, Oud-archief bisdom Roermond, inv.nr. 76.
8. In het onder noot 2 genoemde boekje is nog sprake van een drietal andere altaren, te weten H. Maria, H. Drievuldigheid en H. Dorothea.
9. Klachten over deze biechtstoel op een consistorievergadering van 16 december 1732, waarvan het verslag te vinden is in: GA Heerlen, archief Hervormde Gemeente Heerlen [HGH], inv.nr. 2 [Notulenboek 1728-1769], verslag van 11 december 1732.
10. Hierover later.
11. Te beginnen met de leden van de plaatselijke overheid, die volgens voorschrift van de gereformeerde religie moesten zijn; zie daarover mijn opstel: 'De calvinisering van de colleges van schout en schepenen in de landen van Overmaas vanaf de verovering van Maastricht in 1632 tot aan het eind van de zeventiende eeuw', in: *PSHAL* 123 [1987] 42-145, waarin ook de situatie in Heerlen beschreven wordt. In de notulenboeken van de gereformeerde gemeente komen dergelijke zitbanken veelvuldig ter sprake.
12. Zie het verslag van de consistorievergadering van 12 april 1754, onder art. 3 in: GA Heerlen, archief HGH, inv.nr. 2 [Notulenboek 1728-1769].
13. Bijzonderheden over deze kerk komen ter sprake in het visitatieverslag van de bisschop van 27 septem-

ber 1705, waarvan de bouw het protest opriep van de persona van Heerlen. De genoemde baron wist de bouw echter door te zetten en bezorgde de daar benoemde pastoor ook een pastorie.

14. Zie daarvoor het verslag van 1733 in: RA Limburg, archief CM, inv.nr. 27, een gebundelde verzameling visitatieverslagen.

15. Het hier geciteerde RK Overlijdensregister [1656-1750], in: GA Heerlen, inv.nr. 10 onder genoemde datum.

16. GA Heerlen, archief HGH, , inv.nr. 1 [Notulenboek 1663-1728], 111, verslag van 28 april 1716, onder artikel 5.

17. In het visitatieverslag van 1717 staat letterlijk: *'Te Heerle blyft de buyten maten hoge altaar staan, in weerwil der vorige klagten en was het glas achter den altaar, waarop het wapen van Haar Hoo.Moo. staat op twee plaatsen onder en boven door baldadigheyt uytgeworpen, sonder dat men wist van wien geschiet'* RA Limburg, archief CM, inv.nr 27.

18. Jacob Quartier was luitenant-schout van 1679-1692 en schout van 1693-1723.

19. RA Limburg, archief CM, inv.nr. 27.

20. T.a.p.

21. Een kopie van dit belangrijke document in RA Limburg, archief CM, inv.nr 280.

22. RA Limburg, archief LvO, inv.nr. 373. Het kreeg in het dossier van de toenmalige rentmeester der domeinen Pierre d'Aulbonne de titel mee: *'Staet der kerken van 't land van Overmaese partage van Haer Hoog-Mogende, met aanwysing van alle de partijs, dewelke staan tot laste van 't land, van eenige geestelike corpora en van de gemeentens, ingevolge resolutie van Haer Ed. mogende dato den 23 Januarij 1664, alsook aanwysing van eenige veranderinge, bevonden bij de kerkelike visitatie jongsleeden gedaen en welcke sich niet conform dese resolutie bevinden, alsmede aenhaeling van eenige gedeeltens van welcke niet gesproken word in bovengemelde resolutie.'*

23. NA, archief Raad van State [RvS], inv.nr. 1709 [1697-1699], 89-90.

24. RA Limburg, archief CM, inv.nr. 27.

25. RA Heerlen, archief HGH, , inv.nr. 1 [Notulenboek 1663-1728], Verslag van 1 september 1666; speciale zorg wordt ook aanbevolen voor de toen al aanwezige bank voor ouderlingen en diakenen.

26. GA Heerlen, archief HGH, inv.nr. 3 [Notulenboek 1769-1794], onder die datum.

27. De vindplaats van dit belangrijke gegeven is verloren gegaan.

28. 'De luidklokken van de Pancratiuskerk in Heerlen en het klokkensimultaneum omstreeks 1759', in: *LvH* 37 [1987], 53-70, 89-102.

29. GA Heerlen, archief HGH, inv.nr. 1 [Notulenboek 1663-1728], 20-21.

30. T.a.p., 21-22.

31. In het felle requisitoir dat dominee H. Crena in

1758 neerschreef tegen het klokkengeweld in de Pancratiuskerk gaf hij zelfs enkele details over de oorsprong van dit angelus luiden. Hij schreef het toe aan paus Johannes xx, die dit omtrent het jaar 1316 aldus verordineert heeft, waarschijnlijk in navolging van de mohammedanen. Op dit hatelijke relaas valt natuurlijk wel wat te zeggen. Ik verwijs daarvoor naar noot 39 bij genoemd document in *LvH* 37 [1987], 69, met enkele opmerkingen over de ingewikkelde geschiedenis van het Angelus. Hier zij nog vermeld dat de paus in 1316 Johannes xxiii was.

32. Volgens genoemd relaas werd van roomse zijde beweerd dat dit angelus luiden na de vrede van Nijmegen 'per conniventie' zou zijn toegestaan en sindsdien in praktijk gebleven. Of dit het geval is geweest kan worden betwijfeld. Dominee Crena maakt melding van een maatregel van de luitenant-drossaard van Valkenburg van 1 april 1761 die het angelus-luiden verbood, in Heerlen hield dit verbod slechts stand tot in oktober van dat jaar en het gelui begon opnieuw, art.cit, 94-95.

33. GA Heerlen, archief HGH, inv.nr. 1 [Notulenboek 1663-1728], 29.

34. T.a.p., 31.

35. GA Heerlen, RK overlijdensregister inv. nr. 10 [doop-, huwelijks en overlijdensregister 1656-1750], onder die datum.

36. Zie daarvoor *Het Simultaneum*, 221-231.

37. Een bevredigende verklaring is hier voor niet te vinden. Deze plaats werd immers in protestantse kring verafschuwd als zijnde het centrum van paapse afgodische diensten. Vermoedelijk wilde men op die manier het onbepaalde eigendomsrecht over de kerkgebouwen doen uitkomen.

38. GA Heerlen archief, HGH, inv.nr 1 [Notulen 1663-1728], 48.

39. T.a.p., 64.

40. De schout beloofde om 'verzoek te sullen volvoeren', staat er letterlijk.

41. T.a.p., 65.

42. T.a.p., 66.

43. T.a.p., 103.

44. NA, archief StG, inv.nr. 3385, f. 599r-v, talrijke kopieën in de archieven der afzonderlijke gemeenten en in het archief CM, inv.nr. 280, f. 349v.

45. GA Heerlen, archief HGH inv.nr. 1 [Notulen 1663-1728], 110. *'De inhoud van de resolutie van haar HoMo betreffende de graven in de maand november 1715 onderteekent van den Heer Hockels [schepen Nicolaas Hoeckels] hier te Heerle geaffigeert worden.'*

46. Dit in tegenstelling tot de gang van zaken op verschillende andere plaatsen.

47. In het RK overlijdensregister [1656-1747, onder inv.nr. 10] wordt dit overlijden geregistreerd.

48. GA Heerlen, archief Schepenbank Heerlen, inv.nr. 6102: Het hierna volgende stuk werd gepresenteerd

door de heer Praetor [dat is de aanduiding voor de schout] en de heren Croon, Van Ocken, Hokels [sic], Pelt, van der Roer en Tiquet. De heer Nicolaes van Ocken tekende vermoedelijk als lid van de schepenbank van Valkenburg. De naam van Tiquet heb ik niet thuis kunnen brengen.

49. T.a.p., onder genoemde datum. Uitdrukkelijk staat daarover 'in het graff in eigendom toebehoorende aan d'erfgen. Dortants uijt permissie ende begeeren van Hendrick Dortants uijtwijsens desselfs manueel declaratie alhier nedergeleghet'.

50. Beide verklaringen onder de letters A en B bevin den zich in het dossier.

51. Het was vermoedelijk de priester Matthijs Schils.

52. Tijdens het proces was blijkens de stukken nogal wat te doen over zijn optreden als 'procurator en facteur' in deze zaak.

53. GA Heerlen, archief Schepenbank Heerlen, inv.nr. 6123 onder genoemde datum.

54. Op het pronuntiatum 12 maart 1725 volgt daarover de aantekening: 'Op dato compareert den procurator Meessen in naeme der sommanten ende verclaert van het bovenstaende vonnisse te apelleeren viva voce et stante pede ad iudicem superiorem.'

55. GA Heerlen, archief Schepenbank Heerlen, inv. nr. 6102.

56. T.a.p. In vlammende bewoordingen deed hij een dringend pleidooi dat hem eindelijk recht gedaan zou worden. In het dossier wordt hierbij aangetekend: 'gebeurt dit niet verclaert den triumphant voor alsdan te appelleeren a protracta et denegata justitia.'

57. In het visitatieverslag wordt over de bedroevende einduitslag vermeld 'Over de regten voor de justitie aengesprocken synde was den kerckenraed ongefondert in synen eisch verclaerd, onder pretext dat de resolutie van haer HoogMoog. Noyt was gepubliceert geworden, alhoewel men gepresenteerd hadde het tegendeel te bewysen; en versogt de kerckeraed de hulpe van visitatoren' RA Limburg, archief CM, inv.nr. 27.

58. T.a.p., het verslag over 1729. Het bij die gelegenheid genoemde Register der graven is voor zover ik weet niet bewaard gebleven.

59. NA, archief StG inv.nr 3432, f.49v. Beschrijft de totstandkoming van deze resolutie, waarvan kopieën te vinden zijn in de archieven van de afzonderlijke gemeenten.

60. GA Heerlen, archief HGH, inv.nr. 2 [Notulen 1728-1769], 143. Het verslag van 1 januari 1761 onder art. 3. Het is de moeite waard hier de namen te noemen van de beide echtelieden. Het waren baron Maximiliaan Wilhelm van der Heyden genaamd Belderbusch, die gehuwd was met Johanna Ambrosina Francisca, gravinne van Satzenhoven. Ze vormden een gemengd gehuwd paar dat in het huwelijk was getreden op 15 november 1748 ten overstaan van de gereformeerde predikant en

vervolgens op 3 december ten overstaan van de pastoor van Born. Ze woonden op kasteel Terworm.

61. GA Heerlen, archief HGH, inv.nr. 2 [Notulen 1728-1769], 135-136.

62. GA Heerlen, archief HGH, inv.nr. 12 [Notulen 1728-1780] en [1784-1796].

63. Het betrof de eerder genoemde baron.

64. Hoewel de overlijdensregisters melding maken van verschillende andere predikanten en leden van hun familie is er geen sprake van een grafkelder en kreeg ieder dus een eigen rustplaats.

65. De pastoors daarentegen hadden wel een eigen grafkelder. Daar was, hoewel het niet uitdrukkelijk vermeld wordt, pastoor Quaedvliegh, die na 38 jaar pastoraat in Heerlen op 5 januari 1749 overleed, vermoedelijk ook bijgezet.

66. Een grafkelder dus met verschillende afdelingen.

67. Het 'mihi' doet uitkomen dat het een aantekening is uit het overlijdensregister van pastoor Dionysius Penners, GA Heerlen, Doop- Huwelijks en Overlijdensregister, inv.nr 12[1792-1798] en de overledene was vermoedelijk een familielid van hem.

68. GA Heerlen, archief HGH, inv. nr. 1 [Notulen 1663-1728], 47.

69. Letterlijk staat er 'met om den altaer gegangen ende geoffert' met de toevoeging 'omdat sijn geheel huys de heilige dagen doet fijren'.

70. Visitatieverslagen vermelden 2-3000 communicanten.

71. De volgende bijzonderheden zijn te vinden in het verslag van de consistorievergadering van 5 juli 1748. GA Heerlen, archief HGH, inv. nr .2 [Notulen 1728-1769] onder genoemde datum. Het visitatieverslag over 1748 bevat andere bijzonderheden, die ik hier laat volgen: 'Te Heerle wierd geklaegt:

1. Dat bij de overgave van de stad [die van Maastricht] op eene verregaende buitensporige wijze de ingesetene op den toorn witte vaen en meijen uijtgestoken hadden, en gedurende eenige dagen agtereen met de klokken gebeyert onder een onophoudelyk roepen van: Vive le Roy, dragende de kinderen selfs witte cocarden aen den hoed.

2. Dat men op Pinxterdag en eenige andere Sondagen daer nae publike kronen op de straten had opgehangen, en daer onder met den avond gedanst onder 't singen van ergerlyke liedjes, 't welk ook noit voorheen daer gesien was'. Zie ook mijn artikel 'Enkele episodes uit de geschiedenis van Heerlen tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog [1740-1748]', in: *LvH* 41 [1991] 33-46.

72. Zie de betreffende passages in: *LvH* 37 [1987], 98.

73. Het verslag van rentmeester d'Aulbonne maakt melding van een uitvoerig memorandum van dominee Crena; RA Limburg, archief LvO, inv. nr. 373.

74. Aantekening van d'Aulbonne op het genoemde document.

75. Als hiervoor.

76. Als hiervoor.

Luciferplaatjes uit de regio

Circa 1950-1970

MARTIN VAN DER WIJST

Op allerlei manieren kan men op zoek gaan naar sporen van het verleden. In een collectie luciferplaatjes, in bezit van de auteur, vindt men reclame-uitingen van horecabedrijven en verenigingen van enkele tientallen jaren geleden. De lezer zal dan verzuchten 'Ach lieve tijd, deze bestaat nog steeds en die is allang verdwenen'.

In de Heerlense Almanak voor het jaar 1984, die indertijd onder mijn redactie verscheen, was een lijst opgenomen van niet minder dan 244 namen van eet- en drinkgelegenheden in Heerlen. Het zou interessant zijn nu eens te bekijken, welke zaken nog bestaan of van naam veranderd zijn,

want dat laatste gebeurde ook regelmatig. In dit artikel in ons historisch tijdschrift wil ik echter nog een stapje verder terug gaan in het verleden door enkele eet-, drink en vermaakgelegenheden naast winkels en andere bedrijven en verenigingen op te sommen, die vermeld staan op de etiketten van lucifersdoosjes uit een verzameling uit de jaren vóór genoemd jaar 1984 en wel globaal 1950-1970.

Het verzamelen van luciferplaatjes of lucifermerken [de beide woorden komen niet eens meer voor in Van Dale] was een rage in die tijd, toen de bejaarden van nu nog jong

waren, maar door het gebruik van de aansteker [eerst benzine en daarna gas] en vervolgens het minder roken, werden de lucifers grotendeels overbodig, de variatie van de kleurrijke doosjes kleiner en het verzamelen minder interessant. Bovendien kwamen er andere verzamelobjecten zoals speldjes, om er maar één te noemen. De papieren plaatjes die op de doosjes geplakt zaten, werden door de verzamelaars losgeweekt of losgescheurd en in albums geborgen zoals postzegels. Omdat iedere roker wel een doosje op zak had, steeds voor de dag haalde en dikwijls goed zichtbaar voor zich op tafel had liggen, was het luciferplaatje een goed instrument om reclame te maken. Niet alleen voor bijvoorbeeld sigaren- en sigarettenmerken maar voor alles en iedereen, die iets verkocht. Zo waren er ook veel café's en soortgelijke gelegenheden, die de plaatjes met een eigen naam en tekst lieten aanbrengen op de doosjes.

Ook [sport]verenigingen deden dit wel en bovendien was het verkopen van de lucifers in een speciaal bedrukt doosje de methode om geld in te zamelen voor een goed doel. In de vorengenoemde verzameling zijn de hierna volgende luciferplaatjes aanwezig van Heerlen en diverse andere plaatsen uit het verspreidingsgebied van Het Land van Herle. Opvallend is, dat het woord 'bar' in de be-

treffende periode kennelijk erg in de mode is gekomen. Bij de verkoop van de lucifers is de prijs van tien cent algemeen. Aan de hand van de vermelding van de eigenaren kan wellicht een juistere datum van de vervaardiging worden vastgesteld. Alles is uit de tijd, dat Heerlen nog het telefoonkengetal 04440 had en bijvoorbeeld Heksenberg en Heerlerheide 04448. De 'uitgever' van de lucifers was in veel gevallen De Kloof, Lucifers, Bergen op Zoom Holland. In onderstaande lijst liet ik een serie van ruim 40 plaatjes met de opdruk Carnaval Heerlen 1963 met de vermelding van diverse namen en adressen van Heerlense zaken en verenigingen kortheidshalve achterwege.

Heerlen

Café Bar De Blauwe Schuit, Heins Paffen, Wilhelminaplein 6
Scotch Inn Bar, Heerlenweg 284
Café Bar Metro, Klaas Buitendijk, Oude Kerkstraat 7
Wiener Café annex Bar-Dancing, J. Bellefroid, Stationstraat 13
Café Stad Heerlen, W. Leunissen, Sittarderweg 143
Café D'r Bautsch, J. Brouwers, Bautscherweg 50

Café 't Stüpkje, R.v.d.Weide, Eymaelstraat 43
Café De Sport, H. Kapel-Jaeqx, Schandelerstraat 80
Café Restaurant Oud Heerlen
Chrisly Bar, W.H. Braam, Kerkraderweg 87
Grand Hôtel
Le Barock, Geleenstraat 49
Hotel Café Bar Restaurant The Corner, A. Rooymans-Konen, Sittarderweg 114

De 13 hier boven genoemde café's werden ook in 1982 vermeld, de hier volgende niet.

White Hotel, Spoorsingel 46
Johny Bar, Penning, Bokstraat 43 Heerlerheide
Café Goddery, Wannerstraat 1 Heerlerheide
Gringelbar, Willemstraat 40-42
Corso-Bar, Kruisstraat 64
Europa Hotel, Geleenstraat 21
Hotel Bokbar, Funs Gielen, Bokstraat 59 Heerlerheide
Bar Dancing La Bonanza, Spoorsingel 2e
Hotel Café Restaurant Terminus, Parallelweg 12
Bar Dancing Palma-Palace, Willemstraat
Café Bar De Spelonk, P.J. Nijland, Mgr. Hanssenstraat 3 Heksenberg Pancratiushuis
Hotel Café Restaurant Ons Thuis, Parallelweg 12
Café Th. Weijers, Willemstraat 58
Woninginrichting Tummers, Stationsstraat 48
Sigarenmagazijn Gez. Spruit, Oranje Nassaustraat 20
Huishoudelijke Artikelen, Ijzerwaren en Gereedschappen, Radio, tv, Fa. Jacobs-Speetgens, Sittarderweg 118
Fa. Vincken-Meisters cv, eerste Limburgse serviesverhuur
Autorijschool LJN Grond, Heerlerheide
Sigaren en Pijpenhuis Eimerhand, Saroleastraat 29
Sigarenmagazijn Jan Roumen, Nobelstraat 54
Groothandel Tabaksartikelen H. Dobbelsstein, Ganzeweide 48
Slijterij Wijnhandel Sigarenhandel, Fa. Berns-Rutten, Geerstraat 24
Moonen's Slagerijen
Carnavalsvereniging De Sjrappers (DACO/ARKA) vv Heksenberg

RK Zangkoor Jubilate
 RK Trommel- Fluit en Drumbandcorps Muziek
 is Leven, 1959-1961
 Schalmeiencorps Glück Auf, Heerlerheide
 RK Jeugddrumband Manuela, Nieuw Einde
 Uniformenfonds Harmonie Eendracht
 Instrumentenfonds van de Harmonie Flos
 Carmeli, Leenhof
 RKVV Helios
 RK Jeugddrumband Edelweis, Heksenberg
 Harmonie St. Bernadette, Molenberg,
 40-jarig bestaansfeest 1922-1962
 Schutterij St. Sebastianus anno 1459

Hoensbroek

Café Bar Piet Vogelaar, Markt 50
 Bertini-Bar, J. Jaskowiak-Dolmans, Akerstraat 380
 Café-Dancing Frissen-Hoenen, Heisterberg 3
 Hotel-Café-Restaurant In Ghen Haan
 Boeken en schrijffartikelen Winants, Akerstraat 124
 Augustino Bar, F. Silvius, Kouvenderstraat 205
 Café Bar International, eig. AJ Pirc-Kodric,
 Akerstraat 184
 Vamor Autorijschool Jan Esser, Akerstraat 190
 Rookartikelen H. Offermans, Kouvenderstraat 71
 Dames Heren Kapper H. Hennen en Zn.,
 Wilhelminastraat 76
 Sigaren- en Pijpenhuis P. Dormans,
 Hoofdstraat 163
 Sigarenmagazijn JW van Weers-Van Uden,
 Amstenraderweg 90
 FC Hoensbroek 1946-1971
 Prot. Ontmoetingscentrum
 Dames Actiefonds Fluit en Drumbandkorps
 Sint Jan Gebrook
 DAF St. Jan Gebrook

Harmoniefonds Henricus Zangertjes,
 Hoensbroek-Passart
 Verlichtingsactie RKFCH
 RKVV Mariarade
 RK Gymnastiekvereniging St. Paulus,
 Treebeek, 15 jaar
 Jeugddrumband Volharding, Treebeek
 Jeugdcorps Fanfare Harpe Davids, Treebeek
 Supp. Sp. Emma
 Jeugdturnooi DVV Emma

Brunssum

Electr. Techn. Inst. Bur. Radio tv Rob Roosen,
 Rumpenerstraat 55
 Café Lei Oberije, Schinvelderstraat 3
 Café Parkzicht, Paula Nauts
 Bar Dancing Koempel Club, Rumpenerstraat 77
 Café-Restaurant In der Noon,
 naast ingang Afcent

Amstenrade

Café Restaurant Slijterij C. Roberts, Hoofdstraat 11

Merkelbeek

Uniformfonds Drumband Schutterij Sint Clemens

Schinveld

Restaurant De Landgraaf

Oirsbeek

Café Dancing Friture Apollo/Café Bar
 't Spinnewiel, eig. L. De Klein, Schoolstraat 21

Schaesberg

Rosenboom speciaalzaak Radio, televisie, electro
 Dancing Ben Janssen, Streperstraat 56-58

Café Mabie, J.vd Berg, Kampstraat 27
H. Familieparochie, feest 9-4-1961
Fanfare Alousiana
Het duo Leni und Ludwig, Keizerstraat 31

Waubach

Sigarenmagazijn Het Hoekje, L. Hendriks,
Schoolstraat 2
Tonjo Bar, AJ Kokoel-Smits, Kantstraat 56

Nieuwenhagen

Jeugdactie Fluit- en Tamboer Korps
Wilhelmina, Limburgs Kampioen 1960

Ubachsberg

Fanfare St. Cecilia

Simpelveld

Pension Hilhorst-Ackermans, Stationstraat 15

Kerkrade

Sigarenmagazijn 't Centrum, Netta Crousen,
Markt 55
Fa. MJ en AJ Krousen, Handel in vaste en
vloeibare brandstoffen, Toupsbergstraat 120
Maberli Bar, Nieuwstraat 147
Paffen-Thelen [sigaren], Spaterweg 4
Café Bar Kirchroo Aloof, Hoofdstraat 34a
Sigarenmagazijn H. Janssen-Jongen,
Hoofdstraat 54
Café Jo Rabuda, Niersprinkstraat 33
Lotus Bar tevens autorijschool, H. Kebeck,
Nieuwstraat 140

Kaalheide

RK Fluit- en Tambourkorps Ons Genoegen,

opgericht 16 augustus 1956

Chevremont-Vink

Romantica Bar, Th. Tummers,
Eygelshovenerweg 81

Spekholzerheide

Kongo-bar, Industriestraat 20 Kerkrade West
Café-restaurant-bar-dancing Apollo,
Industriestraat 19 Kerkrade West
ANWB autorijschool/autoverhuurbedrijf
A. Jasper, Akerstraat 162 Kerkrade West
Hawai-bar, J. Carlitz, Drievogelstraat 10
Sigarenmagazijn Vinders-Van Eijndhoven,
Akerstraat 168
P. van Eijndhoven, tabaksartikelen, koffie,
suikerwerk, gedistilleerd, Akerstraat 168
Uniformenfonds Harmonie Sint Caecilia
Vaandelfonds Schutterij St. Sebastianus
Parochiehuis Holz

Eygelshoven

Café JH Knubben, Laurastraat 2
Eetsalon Christien en Jacob, J. Jansen,
Hoofdstraat 150a
Café Juliana, R. van den Hoogen-Schillings,
Julianastraat 2
Koninklijke Nederlandsche Gymnastiek
Vereniging Apollo, 25-jarig bestaansfeest

Mijnstreek

Watervrienden, Mijnstreek
Kolen en Cokes der Staatsmijnen, Hebben,
Esso huisbrandolie, haardolie
Scheidsrechtersvereniging De Mijnstreek,
40 jaar

De oudste foto van....

DOOR KARIN LEERS

Voor deze aflevering gaan we op zoek naar de oudste foto in de collectie van het Stadsarchief Heerlen. De collectie is toegankelijk met behulp van trefwoorden. Ook is het mogelijk te zoeken op straatnaam, plaatsnaam en woorden uit de omschrijving. Inmiddels bestaat de verzameling uit zo'n 30.000 foto's. Op termijn zullen deze worden gedigitaliseerd en wereldwijd te zien zijn via www.stadsarchiefheerlen.nl. Sinds kort kunt u op dit internetadres overigens ook de bibliotheekcatalogus van het Stadsarchief raadplegen.

Als we in het geautomatiseerde systeem de foto opzoeken krijgen we meteen een omschrijving gepresenteerd die veel informatie biedt over wat we zien. Het betreft een foto van de Emmastraat omstreeks 1890. Op de achtergrond in het midden bevindt zich Hotel 'De Kroon', voormalige herberg en bierbrouwerij, burgemeesterswoning en tijdelijke zetel van het bestuur van de hoofd-

schepenbank. Later wordt het onder de naam 'Ons Volkshuis' de hoofdzetel van de sociale beweging in Limburg, gesticht door Mgr. Dr. Poels. Tijdens de Tweede Wereldoorlog doet het dienst als hoofdkantoor van de distributiedienst Heerlen. In 1943 verwoesten brandbommen het gebouw. Rond 1955 breekt men het af.

Vóór Hotel de Kroon zien we de waterpomp. Rechts daarvan ligt de stalhouderij en postwagenbedrijf van Schils-Geurten, later garage Penners. Links bevindt zich het moederhuis van de door Mgr. Savelberg gestichte congregatie van de Zusters van de kleine St. Jozef. Later wordt dit huis overgeplaatst naar het sanatorium aan de Gasthuisstraat.

De fotocollectie van het Stadsarchief Heerlen biedt nog meer interessante kijkjes in het verleden. De studiezaal is geopend van dinsdag t/m vrijdag tussen 10.00-17.00 uur en op zaterdag tussen 10.00u-14.00 uur. Dit laatste met uitzondering van juli en augustus.

